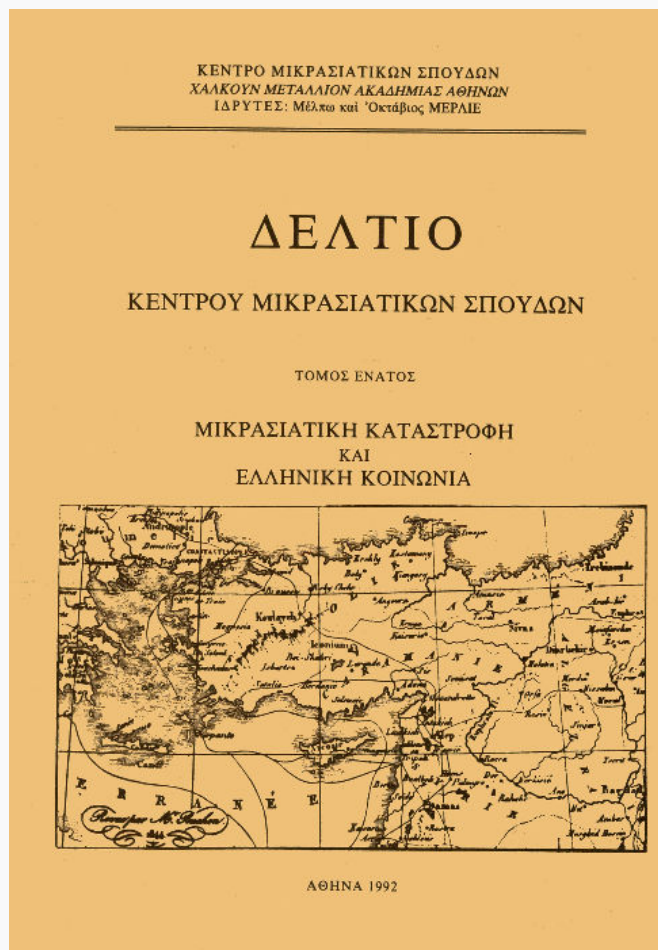

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 9 (1992)

Το βιβλίο της ζωής μου

Πέτρος Πασαλίδης, Ιωάννα Πετροπούλου

doi: [10.12681/deltiokms.139](https://doi.org/10.12681/deltiokms.139)

Copyright © 2015, Πέτρος Πασαλίδης, Ιωάννα Πετροπούλου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πασαλίδης Π., & Πετροπούλου Ι. (1992). Το βιβλίο της ζωής μου. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9, 253–280. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.139>

ΑΠΟ ΤΟ ΥΛΙΚΟ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

ΙΩΑΝΝΑ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΠΟ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΠΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Πέτρου Πασαλίδη: «Τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς μου»
(Χφ. ἀριθ. 246, Καππαδοκία 58)

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α. Τὸ κείμενο

Τὸ χειρόγραφο τιτλοφορήθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν πρόσφυγα «Τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς μου»: συνολικὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑκατὸν δεκαεπτὰ σελίδες, τμῆμα τῶν ὁποίων —οἱ μισὲς σχεδόν— ἐπιλέχθηκαν νὰ δημοσιευτοῦν ἐδῶ. Γράφτηκαν μὲ προτροπὴ τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '60, στὸ πλαίσιο μιᾶς συνηθισμένης τότε πρακτικῆς ποὺ ἀπέβλεπε κυρίως στὴ συλλογὴ (βλέπε διάσωση) τοῦ ὕλικου.

Γιὰ νὰ τοποθετήσουμε μέσα στὸ χρόνο καὶ στὸ χῶρο τὴ διήγηση αὐτή, θὰ σημειώσουμε ὅτι ἀρχίζει μὲ τὴν διὰ θαλάσσης ἀναχώρηση τοῦ ἀφηγητῆ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ συνεχίζει μὲ τὴ μετάβασή του στὸ νέο τόπο ἐγκατάστασης, τὴν ἐλληνικὴ γῆ. Βρισκόμαστε στὰ 1923. Ἡ πρώτη παράγραφος ποὺ περιλαμβάνεται ἐδῶ ἀναφέρεται στὸ ἀπώτερο παρελθὸν καὶ κρατήθηκε μόνον ὡς σπάραγμα, γιὰ νὰ δώσει ἓνα στίγμα τῆς ζωῆς στὴν ἀρχικὴ κοιτίδα. Μεσολαβοῦν, στὸ πρωτότυπο, ὅσες σελίδες ἐδῶ ἔχουν παραλειφθεῖ καὶ περιγράφουν τὴν ἐποχὴ ποὺ προηγήθηκε τοῦ ὀριστικοῦ ἐκπατισμοῦ.

Τὸ κείμενο ἔχει κατατεθεῖ τὸ 1964 στὸ Ἀρχεῖο Προφορικῆς Παράδοσης τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν. Δακτυλογραφήθηκε σὲ 95 σελίδες ἐπεξεργασμένο ἀπὸ τὸν συνεργάτη Ἑρμόλαο Ἀνδρεάδη.

Β. 'Ο άφηγητής'

'Ο Πέτρος Πασαλίδης άνηκε στη στρατιά τών πληροφορητών του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών από το 1956. Ήταν καππαδοκικής καταγωγής, γεννημένος στα 1889 στο χωριό "Ενεχιλ της περιοχής Νίγδης· εκεί έζησε ως τα τριάντα του χρόνια. Καταγινόταν κυρίως με τη γεωργία, ενώ δούλευε ως έποχιακός εργάτης μαζί με τόν άδελφό του αλλά και πολλούς συγχωριανούς του σε άσβεστοκάμινα στην έπαρχία Κιλικίας, όπου και για το λόγο αυτό μετανάστευε — κυρίως τούς χειμώνες.

Το 1918 βρέθηκε στα "Αδανα — αποκλείστηκε με τα κεμαλικά. "Όταν οι 'Αγγλογάλλοι επέτρεψαν στους πληθυσμούς την μετακίνησή τους προς την 'Ελλάδα, ό Πασαλίδης πέρασε στη Σμύρνη και ύστερα στην Πόλη· εκεί δούλεψε πάλι εργάτης, για μιá τριετία. 'Αργότερα ξεμπάρκαρε στη Θεσσαλονίκη και μετά τράβηξε δυτικά, στην "Ηπειρο, άλλοτε γυρεύοντας να πορισθεί τά άναγκαία και άλλοτε άναζητώντας τούς συντοπίτες του. "Επειτά από περιπλανήσεις καταλήγει στα 1925 στην 'Ανάβυσσο, όπου ζει μόνιμα πιά, με τη γυναίκα του και τά τέσσερα παιδιά του. Καλλιεργεί τη γή και κάνει τόν ψάλτη στην έκκλησία. 'Ως Καππαδόκης ήταν τουρκόφωνος, αλλά έμαθε τά έλληνικά και από τόν παππού του τόν Θεολόγο, πού ήταν δάσκαλος, και από τó σχολείο στο όποιο φοίτησε. "Ηξερε λίγα γράμματα· τόσα, όσα για νά είναι σε θέση νά συντάξει μόνος του ένα κείμενο όπως αυτό της αυτοβιογραφίας του, τμήμα του όποίου δημοσιεύουμε έδω.

Γ. Τò περιεχόμενο

'Η αφήγηση άποτυπώνει τη μαρτυρία ενός εργάτη, πρόσφυγα από τó έσωτερικό της Μικρασίας. Περιγράφονται τά βιώματα της καταστροφής, της άνταλλαγής, σαράντα χρόνια μετά. 'Η άπαρχή του κειμένου συμπίπτει με τη χρονική τομή κατά την όποία ό αυτοβιογραφούμενος από όρθόδοξος χριστιανός ύπήκοος του όθωμανικού κράτους μεταβάλλεται σε πρόσφυγα στόν όμόθρησκό του έλλαδικό χώρο. 'Απαθανατίζεται ή διαδικασία μεταφύτευσής του στόν τόπο ύποδοχής μέσα από ένα λόγο πού προσεγγίζει τά γεγονότα με ακρίβεια συχνά έντυπωσιακή μέρα τη μέρα: έμεις από την πλευρά μας ως άναγνώστες δέν θά βρεθούμε άντιμέτωποι με τήν μορφή μιās σύγχρονης όδύσειας. 'Ο δικός μας περιπλανώμενος βρίσκεται στους αντίποδες του όμηρικού ήρωα: τó τέρμα αύτης της διαδρομής δέν επιφυλάσσει ούτε *καπνόν άναθρώσκοντα*, ούτε ανθρώπινο χάδι. Δέν πρόκειται λοιπόν για

1. Για τά στοιχεία πού άφορούν στο βιογραφικό του άφηγητή συμβουλευτήκα το 'Αρχείο του Κέντρου (το άρχικό δελτίο πληροφορητή συντάχθηκε από τήν 'Ελένη Γλύκατζη το 1956).

νόστο, επιστροφή ή μὲν τὴν-ὀδυσσειακὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, ἀλλὰ γιὰ τὴν πλήρη ἀντιστροφή του: Γινόμαστε κοινωνοὶ ὄχι μιᾶς ἐπανασύνδεσης τοῦ ἥρωα μὲ τὴ γενέθλια γῆ του, ἀλλὰ τῆς δραματικῆς ἀπώλειας τοῦ οἴκειου.

Ἐνα στοιχεῖο ἀξιοπρόσεχτο ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τοῦ χειρογράφου εἶναι ἡ κινητικότητα τοῦ νεοφερμένου. Οἱ μετακινήσεις του στὸ γεωγραφικὸ χῶρο καθορίζονται μὲ βάση δύο ἄξονες. Ὁ πρῶτος σχετίζεται μὲ τὴν ἀγορὰ ἐργασίας —δηλαδή μὲ τὴ δυνατότητα ἢ ἀνημπορίᾳ νὰ βγάλει τὸν ἐπιούσιο ἄρτο, ἐξασφαλίζοντας κάποια μεροκάματα. Μονιμότερες λύσεις μοιάζει νὰ ἔχουν ἐκ τῶν πραγμάτων ἀποκλειστεῖ — ἡ Ἑλλάδα τῆς ἐποχῆς δὲν φαίνεται νὰ παρέχει διεξόδους πρὸς τὴν κατεύθυνση μιᾶς πιὸ σταθερῆς ἀπορρόφησης τοῦ πλεονάζοντος πληθυσμοῦ. Ὁ «ἀνταλλαγείς» κάνει στάση ὅπου βρίσκει δουλειά, ἀποτελεῖ φτηνὴ ἐργατικὴ δύναμη καὶ τὸ γνωρίζει.

Ὁ δεύτερος ἄξονας ὀρίζεται ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση κάποιου ὑποκατάστατου τῆς πατρίδας: ὁ ἰδεατὸς ἰστὸς ποὺ ἐνώνει τοὺς Καππαδόκες, τοὺς ἀπανταχοῦ ἐγκατεσπαρμένους ὁμαίμους, θὰ ἀντικαταστήσει τὴν χαμένη κοιτίδα κλῶθοντας ἓνα πλῆγμα ἀσφαλείας. Ὁ κατάλογος τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν τόπων ἐγκατάστασης τῶν συμπατριωτῶν του θὰ λειτουργήσει ὡς νοερὸ μὲν, ἀλλὰ σταθερὸ σημεῖο ἀναφορᾶς στὴν ἀεικίνητη ζωὴ του, ἓνα εἶδος κώδικα μὲσω τοῦ ὁποῖου ἀποκρυπτογραφεῖ τίς γύρω του ἄξινες πραγματικότητες. Συγκροτεῖται λοιπὸν ἔτσι ἓνας νέος συμβολικὸς «τόπος», ὑφασμένος ἀπὸ τοὺς ἐπιμέρους πραγματικοὺς τόπους συνάθροισης τῶν ἐπήλυδων, ὅπου ὁ ἀφηγητὴς ὀδηγεῖται ὄχι μόνον μὲ τὸ λογισμό, ἀλλὰ ὁ ἴδιος μὲ σάρκα καὶ ὀστά, ἀναζητώντας κάθε φορὰ συντοπίτες του. Ὁδοιπορία στὰ τυφλά.

Τὸ κείμενο μπορεῖ νὰ ἀναγνωσθεῖ μὲ διάφορους τρόπους. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς μᾶς ἐπιτρέπει νὰ καταστρώσουμε τὸ γεωγραφικὸ μίτο τῶν περιπλανήσεών του: Ἡπειρο, Μακεδονία, Ἀττικὴ, Πελοπόννησο —δύσκολη σήμερα ἢ ταῦτιση, ἀφοῦ τὰ παλιὰ τοπωνύμια καταργήθηκαν². Τὸ Ὁμπαρ ἐγινε Ἀραβισσός, τὸ Χαρμάνκιοι: Νέος Κουκλουτζάς, τὸ Μπεσίκ Γκιολού: Βόλβη, τὸ Λεμπέτι: Συκαρπία, τὸ Κιρετσκιοῖ: Ἀσβεστοχώρι καὶ τὸ Πασά Λιμάν: Μικρολίμανο — ὁ κατάλογος μπορεῖ νὰ συνεχιστεῖ.

Ἄλλος χάρτης θὰ μπορούσε νὰ περιλάβει τὰ σημεῖα συνάντησης τῶν ἀνθρώπων, μιὰ —ἄς ποῦμε— τοπογραφία νησίδων τοῦ συλλογικοῦ βίου: καφενεῖα, ἐκκλησίες, χοροστάσια, ὅπου καὶ τὰ γλέντια, οἱ γάμοι μὲ τὰ ὄργανα καὶ τίς μουσικές. Ἀκόμα παζάρια, χῶροι ὑλικῶν ἀνταλλαγῶν, τὰ παζάρια τῆς μακεδονικῆς περιοχῆς τόσο κατὰμεστα ἀπὸ πρόσφυγες ποὺ ὁ ἀφηγητὴς θαρρεῖ πὼς ξαναζεῖ στὸν τόπο του. Παραδοσιακοὶ τρόποι συσσωμάτωσης καὶ ἐπικοινωνίας, κρατώντας ἀκόμα μιὰ πρώτη ἱκμάδα, ἐπιβιώνουν στὴν

2. Εὐχαριστῶ τὸ συνάδελφο Λεωνίδα Ἑμπερικό γιὰ τὴ βοήθειά του στὴν ταύτιση τῶν τοπωνυμίων.

*Ελλάδα του μεσοπολέμου, λειτουργώντας συνεκτικά και για τους ξεριζωμένους.

Ένας τρόπος προσέγγισης των μαρτυριών που ακολουθείται συχνά σχετίζεται με την χρησιμοποίηση κάποιων χωρίων της αφήγησης ως αποδεικτικού υλικού, με πρόθεση να ενταχθούν ως κρίκοι σε μια αλυσίδα της οποίας η άκρη έλκει την καταγωγή από τον αρχαίο κόσμο. Έμεις θα λέγαμε ότι τα μοτίβα αυτά θα μπορούσαν απλά να καταδείξουν τις πιθανές πολιτισμικές καταχωρήσεις που εγγράφθηκαν στον νοητικό κόσμο του αφηγητή. Για παράδειγμα, κατά την ροή της αφήγησης, αναδύονται συνειρμικά εικόνες ή λόγια που θα ταυτίζονταν δυνάμει είτε με την αρχαία τραγωδία, με το δημοτικό τραγούδι (οι επαναλαμβανόμενες σκηνές της αναγνώρισης), είτε με τις Γραφές (ή βιβλικής όμορφιάς συγκινησιακά φορτισμένη σκηνή του συναντητήματος του νεότερου με τον γεροντότερο).

Αν έχουν κάποιο νόημα αυτές οι ταυτίσεις είναι για να συνεξεταστούν με όσες πληροφορίες μπορούν να συγκεντρωθούν σχετικά με την παιδεία του αφηγητή. Ας μνημονεύσουμε στοιχεία από το παρελθόν του που περίπου να τη σκιαγραφούν: γλώσσα μητρική ή τουρκική, φοίτηση σε σχολείο, συστηματική εκμάθηση της ελληνικής. Θρησκεία χριστιανική ορθόδοξη, πρόγονος εγγράματος. Αλεπάλληλες μετοικεσίες. Έπαγγελματική ιδιότητα εναλλασσόμενη, του αγρότη ή εργάτη. Μετάβαση από τον αγροτικό κόσμο στα άστικά κέντρα: Κιλίκια, Σμύρνη, Πόλη πριν από την Καταστροφή. Αυτή είναι ή πρώτη ύλη με την οποία διαπλάθεται η φυσιογνωμία του, συγκροτείται ή πολιτισμική του περιουσία ως τη στιγμή της έλευσής του, της προσφυγοποίησής του.

Όλα τα παραπάνω υποβοηθούν το έγχειρημα αποκρυπτογράφησης του κειμένου και του περιεχομένου προτείνοντας διάφορες όπτικές. Όμως ο κύριος λόγος που υπαγόρευσε την επιλογή της δημοσίευσης έγκειται αποκλειστικά στην ποιότητα της μαρτυρίας καθεαυτής. «Κατά κανόνα, οι λαϊκοί άνθρωποι μένουν βουβοί για την ιστορία.»³

Στην περίπτωση μας ο έποχιακός εργάτης και őημος πρόσφυγας Πασαλίδης διαφοροποιείται από το κοινωνικό στρώμα στο οποίο τον εντάσσουμε: γνωρίζει γραφή και ανάγνωση. Για κείνον η γραπτή έκφραση δεν αποτελεί κεκτημένο δικαίωμα, αλλά κατ' εξαίρεση κοινωνικό προνόμιο, το οποίο ελάχιστοι όμοιοί του κατέχουν. Λίγοι πρόσφυγες της κατηγορίας του είχαν τη δυνατότητα να αρθρώσουν λόγο και να τον μεταφέρουν οι ίδιοι στο χαρτί. Γιατί, επιπλέον, όσοι προήλθαν από τη μικρασιατική ένδοχώρα είχαν να

3. «Κατά κανόνα οι λαϊκοί άνθρωποι μένουν βουβοί για την ιστορία: και γιατί τα λαϊκά στρώματα τα χαρακτηρίζει —σε παλαιότερες ιδιές εποχές— ένα εκπληκτικά ύψηλο ποσοστό αναλφαριθμητισμού, πράγμα που δημιουργεί ένα ανυπέβλητο εμπόδιο για τη γραπτή έκφραση» (Σταμάτης Πέτρου, *Γράμματα από το Άμστερνταμ*, επιμέλεια Φίλιππος Ήλιου, Αθήνα 1976, σ. ε', εισαγωγή).

άντιμετωπίσουν εκτός των κοινωνικών αποκλεισμών και τους αντίστοιχους γλωσσικούς: ενώ η ιδιομορφία της τουρκοφωνίας μπορούσε να άρθει μόνο μέσα από τα κανάλια της εκπαίδευσης, η πρόσβαση σε αυτήν δεν ήταν φαινόμενο γενικευμένο.

Η μαρτυρία λοιπόν κινείται όριακά ανάμεσα στον προφορικό —ή, για να θυμηθούμε και την Έλλη Παπαδημητρίου, στον «κοινό λόγο»⁴ και τη γραπτή του αποτύπωση. Μέσα από τη γραμμικότητα της αφήγησης ο πρόσφυγας καταθέτει όχι μονάχα την ατομική του μικρή ιστορία, αλλά έμμεσα το κλίμα της νεοελληνικής πραγματικότητας του μεσοπολέμου. Η τροχιά της ζωής του κινείται παράλληλα με τα πολιτικά γεγονότα. Οί αυτολογοκρινόμενες μάλλον ιστορικές του αναφορές διακρίνονται για την ενάρgeiά τους.

Η κατακλείδα της διήγησης συμπίπτει με το σημείο εκείνο όπου από την κίνηση περνάμε στη στάση. Τελευταίοι σταθμοί: 'Αγιοι 'Ανάργυροι, 'Ανάβυσσος, ή έπιστροφή και το δέσιμο πάλι με τη γή. 'Η ένταξη στις κανονικότητες: ένα σχήμα βίου που κρυσταλλώνεται στη σύσταση μιās πολυμελούς οικογένειας, πορεία που θα σφραγιστεί με την προσθήκη ενός νέου στοιχείου μονιμότητας: το χτίσιμο ενός δικού του σπιτιού. Σύμπτωση με τον κοινωνικό περίγυρο, αναζήτηση μιās σταθερότητας, απόπειρα οικοδόμησης μιās άλλης ζωής. 'Η κατοικία θα αποτελέσει και κυριολεκτικά το έπιστέγασμα, δείκτης μιās συμμόρφωσης με τις μεταπολεμικές νεοελληνικές τάσεις και ανάγκες. 'Ο πρόσφυγας ολοκληρώνει τα έργα της ζωής του και επιλέγει να κλείσει την αφήγησή του στο σημείο αυτό.

ΙΩΑΝΝΑ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

4. Στη μνήμη της αφιερώνεται και το προλογικό αυτό σημείωμα.

II. ΠΕΤΡΟΥ ΠΑΣΑΛΙΔΗ, «ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΜΟΥ»

Ἐν Ἀναβύσσω 21 Δεκεμβρίου 1963.

ΠΕΤΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΑΣΑΛΙΔΗΣ, γεννηθεὶς τὸ 1897 στὸ χωρίον Ἐνεχίλ ἐπαρχίας Νίγδης νομοῦ Ἰκονίου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Μέχρι 8 ἢ 9 χρονῶν ποὺ ἤμουνα δὲν ἤξερα τίποτα. Μετὰ πρῶτα πήγαινα σχολεῖο, διάβαζα ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τούρκικα. Ἀλλὰ πιὸ πολὺ ἑλληνικὰ διαβάσαμε. Στὸ σχολεῖο ὁ δάσκαλος μᾶς μάθαινε ἐκκλησιαστικὰ γράμματα. Μέχρι τρίτη δημοτικοῦ φθάσαμε. Μετὰ τὸ Ἰ4 (Δεκατέσσαρα) βγήκε ὁ εὐρωπαϊκὸς πόλεμος. Ὅλος ὁ κόσμος ἔχασε τὸν πούσουλά του, διότι μᾶς πῆρε τὸ τουρκικὸ κράτος τοὺς διδασκάλους μας, μείναμε στὴν ἐρημιά.

Μετὰ γενήκαμε στοὺς Τούρκους ὑπηρέτες. Πηγαίναμε στὰ χωράφια, ὀργώνναμε, σπέρναμε, θερίζαμε, σὲ ἓνα χρόνον παίρναμε 200 ὀκάδες σίκαλη μὲ σιτάρι, ἀνάμιχτα.

[...] Ἡ ὥρα 5.30' ἐπὶ Αὐγούστου, ἡμέρα Τετάρτη, ἀναχωρήσαμε μὲ τὸ καράβι «Ὁκεανὸς» γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Μόλις ξεκίνησε τὸ πλοῖο, ἀρχίσαμε τραγούδια καὶ γλέντια. Τὸ καράβι μᾶς ἔφερε στὴ Θεσσαλονίκη. Μᾶς ἔβγαλε στὴν Καλαμαριά. Μόλις βγήκαμε ἔξω, βρήκαμε πολλοὺς γνωστούς. Πρῶτα-πρῶτα βρήκα τὸν δάσκαλό μου Κουρπανδζόγλου τοῦ κυρίου Κυριάκου, δευτερον τὸν ἄλλο δάσκαλό μου κύριον Ἰωάννην Κοσμίδην. Τρίτον τὸν κύριον Ἐλευθέριον Ραπτόπουλον, τέταρτον τὸν κύριον Στυλιανὸν Ἰωαννίδην. Ὁ Κύριός μου Κοσμίδης ἔδωσε ὁδηγίες: «Παιδί μου, ἡ οἰκογένειά σας ὅπου πάγει, ἐκεῖ νὰ πᾶς.» Καὶ ἐγὼ ἔβαλα στὸ νοῦ μου αὐτὴ τὴν κουβέντα. Κάναμε μίαν ἐβδομάδα καὶ μετὰ φύγαμε γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη.

Πέντε-ἕξι μέρες γυρίσαμε μέσ' τῇ πόλει. Μία μέρα σ' ἓνα καφενεῖο ἐνῶ καθόμαστε 5-6 ὀνοματεῖοι, ἦρθε ἓνας κύριος καὶ εἶπε: «Εἶναι κανεῖς γιὰ δουλειά;» Ἐμεῖς ρωτήσαμε: «Τί δουλειά;» Μᾶς ἀπάντησε: «Εἶναι μεταλλεῖο ποὺ βρίσκεται στὸν Ἅγιον Ὅρος.» Ρωτᾶμε: «Πόσο εἶναι τὸ μεροκάματο;» Μᾶς εἶπε: «Πενήντα πέντε.» Ἐμεῖς εἶπαμε: «Καλὰ εἶναι, θὰ ῥθομε ὅλοι.» Μᾶς εἶπε: «Ἀπ' ἐδῶ, ὅλα τζάμπα μέχρι στὸ Ἅγιον Ὅρος.»

Τὴν ἄλλη μέρα μᾶς ἔφερε ἓνα φορτηγὸ. Μπήκαμε μέσα, τραβήξαμε στὸ Λαγκαδὰ καὶ ἀπ' ἐκεῖ σ' ἓνα σταθμὸ, τὸ Σαραϊλί. Μέχρι ἡ ὥρα τρεῖς περιμέναμε τὸ τραῖνο. Ἦρθε τὸ τραῖνο, μᾶς πῆρε κι ἔφυγε. Βασίλειμα τοῦ ἡλίου φτάσαμε στὸ Σταυρό. Ἐκεῖ ἦτανε σκάλα. Περιμέναμε βαποράκι. Σὲ εἴκοσι λεφτὰ ἔφτασε στὴ σκάλα. Βγήκανε ἐργάτες, μᾶς εἶπαν: «Ποῦ πᾶτε, παιδιά;» Ἐμεῖς εἶπαμε: «Στὸ μεταλλεῖο.» Μᾶς εἶπαν: «Ἐμεῖς ἀπ' ἐκεῖ ἐρχόμαστε. Δουλέψαμε μιὰ βδομάδα, κοιτᾶτε πάνω μας. Ὅπου στάζει πάνω σου, τὰ

ροῦχα σαπίζουν. Νὰ σκεφτεῖτε ἂν πρέπει νὰ πᾶτε.» Ἐμεῖς εἶπαμε: «Τί νὰ κάνουμε τώρα;» Λένε αὐτοί: «Τί νὰ κάνετε; Ἐδῶ μὲς στὸ δάσος νὰ φύγετε.» Μόλις εἶπε ἔτσι τὸ παιδί, ὅλοι μας φύγαμε μὲς στὸ δάσος. Σὲ δέκα λεφτὰ σκοτεινιάσε, ἔγινε νύχτα. Μαζευθήκαμε ὅλοι σ' ἓνα μέρος καὶ κοιμηθήκαμε.

Τὴν ἄλλη μέρα βαδίσσαμε μὲς στὸ δάσος ὁλόκληρη μέρα. Τὴν ἄλλη μέρα βγήκαμε στὸ δρόμο. Στὴν ἄκρη του εἶχε μιὰ λίμνη ποὺ ὀνομάζεται Μπεσίκ γκιολού. Μάκρος εἶναι τρεῖς ὥρες, πλάτος μιὰμιση ὥρα. Ἄκρη-ἄκρη περνᾷ σιδηρόδρομος. Ἀπὸ τὸ Σαραϊλί μέχρι Σταυρό, μόλις κατεβεῖς πρὸ κάτω δυόμιση ὥρες, εἶναι ἄλλη λίμνη ποὺ τὴ λένε Ἅγιος Βασίλειος. Αὐτὴ εἶναι πρὸ μικρῇ. Τὸ φάρδος της εἶναι μιὰ ὥρα καὶ τὸ μάκρος της μιὰμιση ὥρα.

Ἐμεῖς ἤμασταν ὁ ὀνοματέοι. Βλέπουμε πεζοὺς δέκα άτομα κι ἔναν ἐπικεφαλῇ ἴσαμε 60 χρονῶν, ποὺ τὸν λέγανε μπαρμπα-Θεόδωρο. Μᾶς εἶπε: «Παιδιά, ἂν θέλετε δουλειά, παίρνουμε ἐργάτες.» Τελοσπάντων, γραφθήκαμε μὲ 42 δραχμὲς μεροκάματο. «Κάθε μῆνα θὰ παίρνετε τὰ χρήματά σας, διότι ἐδῶ εἶναι ἑταιρεία. Ἐδῶ ἔχομε παντοπωλεῖο, ἀρτοποιεῖο. Θὰ φᾶτε μὲ μπιλέτο.» Ἐμεῖς ὅλοι εἶπαμε «ἐν τάξει», γραφτήκαμε. Ἀρχίσαμε ἀμέσως ἐργασία. Σὲ δυὸ μέρες κάποιος ἀπὸ μᾶς ἀρρώστησε. Πέρασε πέμπτη μέρα, ἄλλος ἓνας. Τὴν ἕκτη μέρα πέσανε ὅλοι. Μόνο ἐγὼ δεκαπέντε μέρες κράτησα, μετὰ ἔπεσα κι ἐγὼ. Λέει ὁ ἐπικεφαλῇ: «Παιδιά, θὰ σᾶς στείλω στὸ Λαγκαδά, ἔχει ἐκεῖ νοσοκομεῖο τῆς Ἑταιρείας. Μόλις θὰ γίνετε καλά, θὰ ῥηθῇτε στὴ δουλειά σας».

Ἡμεῖς, μόλις κατεβήκαμε στὸ σταθμό, μπήκαμε σ' ἓνα φορτηγὸ αὐτοκίνητο ποὺ ἦταν ἐκεῖ, καθένas ἀπὸ δέκα δραχμὲς δώσαμε καὶ ἤρθαμε στὴ Θεσσαλονίκη. Αὐτοστιγμὴ πῆγαμε στὸ νοσοκομεῖο τῆς Καλαμαριάς. Μᾶς πῆραν ἀμέσως. Κοντεύαμε νὰ πεθάνουμε. Ἐκανα τρεῖς μῆνες στὸ νοσοκομεῖο. Κόντεψα νὰ χάσω τὴ ζωὴ μου. Εὐτυχῶς ἦταν ἓνας γιατρός Ἀρμένης ἀπὸ τὴν Καισάρεια, τὸν λέγανε Ἀγκὸπ ἐφέντη, ἐκεῖνος προσπάθησε καὶ μὲ γλύτωσε. Μετὰ ἔφυγα.

Μέσ' τὴ Σαλονίκη γύριζα δεξιὰ-ἀριστερά, ἐργασία δὲν ὑπάρχει. Ἀπ' ἐκεῖ πῆγα στὸ Λεμπέτι. Ἐκεῖ βρήκα καμιὰ δεκαριά πατριῶτες. Ἐκεῖ γενήκα πρόσφυγας. Ἐκεῖ ἀπὸ τὴν Τοπικὴ Ἐπιτροπὴ ἤρθανε καὶ μᾶς γράψανε. Κάθε μέρα παίρναμε κουραμάνα καὶ συσσίτιο. Μετὰ βρήκαμε ἐργασία στὸ δρόμο. Σπάγαμε πέτρες μὲ τὸ κυβικὸ πρὸς 60 δραχμὲς. ἴσα-ἴσα μισὸ κυβικὸ σπάγαμε καὶ βγάζαμε τὸ ψωμί μας. Μέχρι 20 Ἀπριλίου δούλεψα ἐκεῖ.

Μετὰ ἔφυγα στὸν Ἀη Βασίλη, ἔπιασα ἐκεῖ δουλειά στὸ σιδηρόδρομο ἴσαμε τρεῖς μῆνες. Ἦταν ἐκεῖ ἓνας σεβάσμιος ἄνθρωπος, τὸν λέγανε ὄνομα Χατζηγεώργη. Εἶχε μιὰ ἀνεψιά, ὀρφανὴ κοπέλα, ὀνομαζόμενη Εὐθυμία. Εἶχαν κῆπο, μὲς στὸν κῆπο γύρω-γύρω εἶχε ὀπωρικὰ δέντρα διάφορα. Μὲς στὴ μέση τοῦ κήπου ὑπῆρχαν ζαρζαβατικά. Αὐτὸς ὁ κῆπος ἦταν ἴσαμε 130 στρέμματα. Πότε-πότε πῆγαινα καὶ ἔπαιρνα τομάτες, κρομμυδάκια. Ἄν ἦταν ἐκεῖ ἡ κοπέλα, δὲν μοῦ ἔπαιρνε λεφτά. Ὁ θεῖος ἔπαιρνε λεφτά. [...]

Μιὰ μέρα ἤρθα ἀπ' τὴ δουλειά, ἔφαγα, κοιμήθηκα λίγο καὶ ξύπνησα. Ἦτανε μεσημέρι. Μετὰ ἤρθε τὸ τραῖνο. Σταμάτησε λίγο, πάλι ξεκίνησε.

Μόλις πήγε 100 μέτρα, έπεσε ένα κιβώτιο από πίσω, πήδησε ο νοικοκύρης. Κι εγώ πήγα κοντά του. Τόν χαιρέτησα και του είπα: «'Από πού είσαι, μάστορα;» Κι εκείνος άπάντησε: «'Εγώ, παιδί μου, δέν ξέρω έλληνικά.» Κι εγώ άπάντησα τούρκικα. Μετά είπε ότι είναι από την 'Αγκυρα. Κουβεντιάσαμε, μέχρι τότες δέν έμαθα τίποτα. Του είπα: «Τί γίνεται από την πατρίδα;» «Τί θέλεις νά γίνεται; Στη Θεσσαλονίκη έξι καράβια με πρόσφυγες από τό νομό 'Ικονίου.»

Τήν άλλη μέρα τράβηξα για τη Θεσσαλονίκη. Πάνω στο βουνό είχε ένα μονοπάτι. Βάδισα και σέ μιάμιση ώρα έφτασα στο 'Ασβεστοχώρι. 'Απ' εκεί πάλι ξεκίνησα και σέ δύομιση ώρες έφτασα στο 'Εφταπύργιο της Θεσσαλονίκης. Πρίν νά κατεβώ στο 'Εφταπύργιο, άντάμωσα έναν πατριώτη. Χαιρέτησα και κάθησα κοντά του. Του λέω: «Θείο Γιάγκο, τί είδηση παίρνεις άπ' την πατρίδα;» Κι αυτός άπαντάει: «Παιδί μου, στο Χαρμάνκιοι ήρθαν πέντε-έξι οικογένειες. 'Αλλά οί δικοί μας πήγανε στην 'Ηπειρο.» Μου είπε γι' αυτούς που ήρθαν εδώ. Κι εγώ τότες σηκώθηκα και πήγα εκεί και βρήκα την ξαδέρφη μου. Μόλις με είδε, μ' άγκάλιασε και με φίλησε. Ρώτησα για τη μητέρα μου και τ' άδέρφια μου. Μου άπάντησε ότι, όπως άκουσε, τραβήγανε στην 'Ηπειρο. Τήν άλλη μέρα αναχώρησα και ήρθα πάλιν στο Χαρμάνκιοι. 'Ολο τό χωριό ήτανε εκεί, ίσαμε διακόσιες οικογένειες. 'Άλλες εκατό οικογένειες πήγανε στην 'Ηπειρο. 'Εκεί βρήκα παρέα τόν 'Ασλάνογλου Γεώργη. Κι αυτούνου ή οικογένεια στην 'Ηπειρο.

Μαζί άποφασίσαμε για νά πάμε στην 'Ηπειρο. Πρώτα πήγαμε στο «Μικρασιατικό Σύλλογο», βγάλαμε χαρτί, γραφτήκαμε στην κατάσταση. Μπήκαμε στο καράβι και ήρθαμε στόν Πειραιά. Κατεβήκαμε άπ' τό πλοίο, τραβήξαμε στη Δραπετσώνα. Πήγαμε στο καφενείο του Στέφανου Προδρόμου Μαρταβατζήλ. Καθήσαμε τρείς μέρες. Μιά μέρα που καθόμασταν στο καφενείο ήρθε ένας ψαράς. Μπήκε μέσα και είπε: «Παιδιά, θέλει κανείς νά ψαρέψει μαζί μου; Τό μεροκάματό σας θα είναι 40 δραχμές. Φαί, ψωμί, από μένα.» 'Εγώ είπα στο Γεώργη: «Πάμε!» Κι αυτός είπε: «Και δέν πάμε;» Σηκωθήκαμε, πήγαμε στόν 'Αη Γεώργη. Δουλέψαμε δυό μέρες. 'Αρρώστησε ο Γεώργης. 'Εκεί στόν 'Αη Γεώργη είχε καφενείο, όπου και κοιμόταν. 'Εγώ εργάστηκα όκτώ μέρες. Δούλευα από τη νύχτα μέχρι τό πρωί. Τρείς φορές ρίχνανε δίχτυα. Μετά έρχόμασταν στο καφενείο. 'Απ' τό πρωί μέχρι τό βράδυ κοιμόμασταν. Μας σήκωνε μία φορά τό μεσημέρι για φαί, τρώγαμε, πάλι κοιμόμασταν. Αυτή ήταν ή δουλειά μας.

Μετά μία βδομάδα είπαμε στόν καπτάνη: «Καπτάν Κωστή, δώσε μας τå μεροδούλια μας νά φύγουμε. Μας έδωσε ο άνθρωπος 6 μεροκάματα πρós 40 δραχμές. Πήραμε 240 δραχμές και φύγαμε. Τήν άλλη μέρα με τό φίλο μου 'Ασλάνογλου τόν Γιώργη μήκαμε στη βενζινάκατο και φύγαμε από τόν 'Αγιο Γεώργη. Πήγαμε στο λιμάνι του Πειραιώς. Μας έβγαλε εκεί και ήμεις άπ' εκεί πήγαμε στο καφενείο του κυρίου Στέφανου, όπου και μείναμε. Τήν έπόμενη μέρα πήγαμε με τό φίλο μου 'Ασλάνογλου στη νομαρχία και βγά-

λαμε κατάσταση. Στις 4 Νοεμβρίου μπήκαμε στο Ἰωαννίνων καράβι και ἀναχωρήσαμε γιὰ τὴν Ἑπειρο.

Περάσαμε πρῶτα ἀπὸ τὰ Μέγαρα. Μετὰ περάσαμε τὸν Ἰσθμὸ τῆς Κορίνθου. Ἀπ' ἐκεῖ στὸν κόλπο τῆς Κορίνθου. Τὸ πλοῖο σταμάτησε 2 ὥρες στὴν Πάτρα. Μετὰ ξεκινήσαμε. Περάσαμε τὸ στενὸ τῆς Λευκάδας. Πάλι ἐκεῖ μισὴ ὥρα σταματήσαμε. Πάλι βάδιζε. Τὴν ἄλλη μέρα, πρωὶ ἡ ὥρα 8.30', φτάσαμε στὴν Πρέβεζα. Ἐκεῖ καθήσαμε δυὸ μέρες, διότι ἡ οἰκογένειά μας δὲν ξέραμε ποὺ πῆγαν. Μιὰ μέρα ποὺ γυρίζαμε μὲ τὸ Γεωργάκη, ἀπὸ μακριὰ βλέπομε νὰ ῥχεται κάποιος. «Κοίταξε, κοίταξε», ὁ Γεωργος μοῦ λέει. «Ξέρεις, Πέτρο, ποῖος εἶναι αὐτὸς ποὺ ἔρχεται;» Ἐγὼ εἶπα: «Ὅχι, δὲν ξέρω.» Μετὰ, σιγά-σιγά ζυγώσαμε. Γνωριστήκαμε καὶ ἀγκαλιαστήκαμε, διότι ἐφτὰ χρόνια δὲν βλέπαμε ἀναμεταξύ. ἤμασταν συμμαθητὲς στὴν πατρίδα. Μόλις χαιρετηθήκαμε, εἶπαμε: «Πῶς ἦρθες ἐσὺ ἐδῶ;» Καὶ μᾶς ἀπάντησε: «Ἐγὼ ἀπ' τὴν Γουμενίτσα πῆρα τὸ καράβι καὶ πῆγα στὴν Κέρκυρα ν' ἀγοράσω πετσί. Στὸ γυρισμὸ δὲν μπορέσαμε νὰ ζυγώσουμε στὴ Γουμενίτσα, μᾶς ἔριξε ἐδῶ.» Καὶ μεῖς εἶπαμε «Κώστα, τὰ σπίτια μας εἶναι ἐκεῖ στὴ Γουμενίτσα;» Λέει, «Ὅχι, εἶναι στὸ Καλπάκι.»

Τώρα, πῆγαμε οἱ τρεῖς μας στὸ ξενοδοχεῖο. Ἐκεῖ φάγαμε, ἤπιαμε, κοιμηθήκαμε, ἔγινε πρωὶ καὶ σηκωθήκαμε. Πῆγαμε εἰς ἓνα καφενεῖο. ἤπιαμε ἐκεῖ καφέ. Εἶπα ἐγὼ: «Παιδιά, πάμετε στὸ διοικητήριο νὰ βγάλομε μιὰ κατάσταση καινούρια νὰ πᾶμε στὴ Γουμενίτσα, διότι γενήκαμε τρεῖς.» Μόλις πῆγαμε στὸ διοικητήριο, μᾶς ἀντάμωσε ἓνας ἡλικιωμένος κύριος καὶ μᾶς ρώτησε τί θέλομε. Ἐμεῖς τοῦ εἶπαμε ὅτι ἦρθαμε ἀπ' τὸν Πειραιᾶ γιὰ τὴν οἰκογένειά μας πέρασε στὴν Ἑπειρο, ἀλλὰ δὲν ξέρομε ἀκριβῶς ποὺ πῆγανε μετὰ. Μετὰ μάθαμε πῶς πῆγανε σ' ἓνα χωριὸ Καλπάκι, κοντὰ στὶς Φιλιᾶτες. Μᾶς ζήτησε τὴν παλιὰ κατάσταση κι ἐμεῖς εἶπαμε ὅτι τὴν πῆρε στὸ πλοῖο ὁ καπετάνιος. Μᾶς ρώτησε τ' ὄνομα τοῦ πλοίου. Τοῦ εἶπαμε πῶς λεγόταν «Ἰωάννινα». Μᾶς εἶπε «ἐλάτε πίσω μου»· πῆγαμε μαζὶ μέσα στὸ διοικητήριο. Πῆγε σ' ἓνα γραφεῖο καὶ εἶπε σ' ἓναν ὑπάλληλο «κάνε μιὰ κατάσταση καὶ γιὰ τοὺς τρεῖς, μέχρι Γουμενίτσα». Μᾶς εἶπε ὁ ὑπάλληλος «νὰ καθήστε, παιδιά, νὰ τὰ φτιάξω. Τὴν ἑφταίξε σὲ μισὴ ὥρα καὶ μᾶς τὴν ἔδωσε. Ἐμεῖς εἶπαμε «εὐχαριστῶ» καὶ βγήκαμε.

Μόλις φύγαμε, πῆγαμε στὸ τελωνεῖο. Ρώτησα ἐκεῖ πότε θὰ ῥθει πλοῖο. Μᾶς εἶπε τ' ἀπόγεμα, ἡ ὥρα 4, καράβι «Ἀη Γεώργης». Ὅπως εἶπε, ἦρθε τὸ ἀπόγευμα τὸ καράβι. Μπήκαμε μέσα καὶ ἀναχωρήσαμε μόλις βασίλεψε ὁ ἥλιος. Στις 12 ἡ ὥρα ἀκριβῶς τὴ νύχτα φτάσαμε στὴ Γουμενίτσα καὶ βγήκαμε. Λέει ὁ Κώστας Χατζηπαρασκευᾶς: «Ἀπ' ἐδῶ πέρα, ἐγὼ ὑμᾶς θὰ ὀδηγήσω. Ἐλάτε κοντά μου.» Πῆγαμε μαζὶ του σ' ἓνα φοῦρνο. Ἀνεβήκαμε πάνω. Ἦταν ἐκεῖ πέντε-ἕξ Τσαρικλιῶτες. Ἀνάμεσά τους χωθήκαμε κι ἐμεῖς. Διότι ἀναβε ὁ φοῦρνος, πολὺ ζεστὰ ἦτανε. Κοιμηθήκαμε μιὰ χαρὰ μέχρι τὸ πρωὶ ἡ ὥρα ὀκτώ. Βγήκαμε στὴν ἀγορά. Πιάσαμε ἓναν ἀγωγιάτη, δηλαδὴ ἓνα ζῶο, βάλαμε τὰ πράματά μας καὶ προχωρήσαμε. Περάσαμε πρῶτα τὰ Τοῦζλα.

Δεύτερο, τη Φάρφανη. Τρίτο, περάσαμε τὸ ποτάμι. Τέταρτο τη Βήρσελα. Πέμπτον τὸ Καλλάκι.

Καθήσαμε ἐκεῖ τρεῖς μῆνες. Μᾶς μεταθέσανε μετὰ στὸ Σπάθαρι. Μείναμε ἐκεῖ ἐνάμιση χρόνο. Καθήσαμε ἐκεῖ στὸ σπίτι τοῦ Χατζῆ Λατίφ. Ἀλλά, σὰν ἀδέρφια περάσαμε. Χριστοῦγεννα καὶ Πρώτη Χρονιά τοῦ Χριστοῦ κάναμε ἐκεῖ. Ἀλλά τὸ χωριὸ ὅπου εἴχαμε καθήσει ἦταν τούρκικο, δὲν εἶχε ἐκκλησία. Μαζευτήκαμε στὶς Φιλιάτες. Πήγαμε στὴν ἐκκλησία, μεταλάβαμε. Μόλις ἀπόλυσε βγήκαμε ἔξω, πιάσαμε ἓνα χορὸ πατριώτικο. Παληκάρια, νύφες, κοπέλες, ὁλόκληροι οἱ Φιλιάτες μαζευτήκανε γύρω-γύρω. Ὁ δήμαρχος τῆς πόλης ἔφερε ἓνα πρόβατο καὶ 50 ὁκάδες κρασί. Ὁ ταγματάρχης ἔφερε δύο γαλόνια οὐζο τῶν πέντε ὁκάδων. Ἀπ' τὸ πρωὶ μέχρι τὸ βράδυ κάναμε γλέντι. Ἀπ' ἐκείνη τὴ μέρα, ἡμεῖς, δηλαδὴ ἐγώ, ἀγάπησα τούτῃ πού εἶχα, τῆς κυρᾶς Σοφίας Στάθουλου τὸ γένος, πού τώρα λέγεται Σοφία Πασαλίδου. Εἶχα πέσει σὲ ἔρωτα.

Μιά μέρα μὲ ὅλο τὸν κόσμο πήγαμε στὰ βουνά. Ἐκεῖ κόβαμε μὲ τὴν ἀξίνα ξύλα. Ἦμασταν ἓνα παλληκάρι καὶ τρία κορίτσια. Βγάζαμε ξύλα, τὰ κουβαλοῦσαν τὰ κορίτσια στὴν πολιτεία καὶ τὰ πουλοῦσαν στοὺς Τούρκους, τὸ ἓνα φορτίο δεκαπέντε ἢ εἴκοσι δραχμές. Καὶ τὸ ψωμί ἦτανε 6 δραχμές. Παίρναμε πότε δύο ψωμιά, πότε τρία ψωμιά. Δυὸ χρόνια καθήσαμε ἐκεῖ· μετὰ φύγαμε. Συνάμα, μέσ' στὰ δύο χρόνια, τὸ κράτος ἔδινε τὴ μέρα ἐπίδομα ἓνα τάληρο, τὸ μῆνα μᾶς κάνουν 150 δραχμές. Αὐτὸς ἦταν ὁ μισθὸς μας. Πότε τρόφιμα μοιράζανε, πότε ρούχα, πότε κουβέρτες, ἔτσι περάσαμε δυὸ χρόνια.

Νά ῥθουμε τώρα στὴ δική μου ὑπόθεση. Μιά μέρα σηκώθηκα καὶ πήγα στὴ συγχωρεμένη τὴν πεθερά μου. Καθόταν μέσα στὸ ἀντίσκηνο. Μπήκα μέσα ἦτανε κοντά της τὰ δυὸ κορίτσια, ἡ Δέσποινα ἡ μεγάλη καὶ ἡ Σοφία ἡ μικρή. Ἐκἀνα νόημα καὶ στίς δυὸ καὶ φύγανε ἔξω. Τῆς εἶπα: «Γριά, ἂν θέλεις ὁ Θεός, ἀπὸ τώρα καὶ στὸ ἐξῆς θὰ εἶσαι μητέρα μου, τὴ θέλω τὴ Σοφία, εἶσαι ἐντάξει;» Κι αὐτὴ εἶπε: «Παιδί μου, ἂν τὸ 'χει γράψει ὁ Θεός, κι ἐγὼ σοῦ δίνω τὸ λόγο μου». Τῆς ἔδωσα ἓνα δαχτυλίδι κι αὐτὴ μοῦ ἔδωσε ἓνα μαντήλι κι ἓνα ζευγάρι μάλλινες πλεχτές κάλτσες. Φίλησα τὸ χέρι της κι αὐτὴ μὲ φίλησε. Σηκώθηκα κι ἔφυγα. Μετὰ δυὸ μέρες παντρευόταν ὁ φίλος μου Χαράλαμπος Οὐρανήλογλου. Στὸ γάμο του ἦταν ἓνας ὀργανοπαίχτης πού τὸν λέγαμε γερο-Ἰσαάκ. ἔπαιζε βιολί ἦταν καὶ ὁ φίλος μου Κώστας Χατζηπαρασκευᾶς πού ἔπαιζε οὔτι. Ἐκείνη τὴ μέρα (τοῦ γάμου) ὅλα τὰ κορίτσια ἓνα-ἓνα χορεύουνε. Ὅσοι εἶναι ἐρωτευμένοι ρίχνουνε χρήματα στὰ ὄργανα. Τότε μαθαίνει ὁ κόσμος ποὺ κορίτσι ἔχει ὁ καθένας ὑπόψη του.

Ἡ γριά μοῦ κάνει μούτρα. Τῆς λέω «Μάνα, εἰμαι 28 χρονῶν, ἀκόμα νὰ περιμένω;» Λέει αὐτὴ «Οὔτε σπίτι ἔχομε τώρα, οὔτε χωράφι, πῶς θὰ ζήσουμε; Δὲ θὰ τὴν πάρεις, ὥσπου νὰ βροῦμε τὸ μέρος μας». Κι ἐγὼ εἶπα: «Μητέρα, ὥσπου νὰ βροῦμε τὸ μέρος μας, χῶρια οἰκογένεια νὰ ἐγκατασταθοῦμε. Ἀπὸ τώρα νὰ χωριστοῦμε, ὅπου πᾶμε χῶρια νὰ γραφοῦμε. Χῶρια σπίτια, χῶρια χωράφια· ὅλα χῶρια.» Τῆς γριάς τὸ κεφάλι δὲ γυρίζει ἀκόμα. Ἐπιμένει νὰ μοῦ λέει ὅτι δὲν τὴ θέλει, νὰ μὴν τὴν πάρω. Κάθε μέρα αὐτὸ τὸ βιολί.

Μιά μέρα πήρα την απόφαση. Τὸ βράδυ πήρα μαζί μου τὸν Ἀντώνιο Σιλοσίδη καὶ δυὸ φίλους ἀγροφύλακες καὶ πήγαμε στὸ Σκέφαρι. Εἶπα στὸ κορίτσι: «Ἄντε ἐτοιμάσου, θὰ φύγουμε». Πήραμε τὸ κορίτσι, περάσαμε δίπλα ἀπὸ τὸ χωριὸ μας καὶ πήγαμε στὸ Καλπάκι, ὅπου ἔμενε ἡ ἀδελφή μου. Πήγαμε σπíti της. Δὲ μᾶς δέχτηκε. Μετὰ πήγαμε στὸ φίλο μου Κωνσταντῖνο Χατζηπαρασκευά. Μόλις πήγαμε, μᾶς δέχτηκε μὲ χαρά. Πῆρε τὸ οὔτι καὶ ἄρχισε νὰ παίξει. Ἐγλεντήσαμε τελοσπάντων τρεῖς μέρες ἐκεῖ. Μετὰ πήγαμε στὴ γριά μου καὶ τῆς εἶπανε «Ὁ, τι ἔγινε, ἔγινε. Νὰ τοὺς φέρουμε, νὰ τοὺς βάλουμε ἕνα στεφάνι καὶ νὰ ξεμπερδέψουμε, νὰ τελειώνει ἡ φασαρία». Πήγαμε δυὸ-τρεῖς φορὲς κι ἔγινε ἡ γνώμη της. Τὴν ἄλλη μέρα ἦρθε ὁ φίλος μου Ἀπόστολος Χατζηκωνσταντῖνου καὶ μὲ φώναξε καὶ πήγαμε ἀπ' τὸ Καλπάκι. Ἀνεβήκαμε στοὺς Φιλιάτες, ἀπ' ἐκεῖ πήγαμε στὸ Σπάθари. Μπήκαμε σπíti μας, μὲ πήγαμε στὴ μητέρα μου. Εἶπε ὁ θεῖός μου Ἀπόστολος «φίλησε τὸ χέρι τῆς μητέρας σου». Πῆγα καὶ τὸ φίλησα. Εἶπε ὅτι ἂν δώσουν ἀπὸ ἕνα χαλί ὁ θεῖός μου Γεώργης καὶ ὁ θεῖός μου Θωμάς, θὰ κάνει τὸ γάμο μου τὴν Κυριακή. Αὐτὰ εἶπε καὶ τέλειωσε. Μετὰ ἔβαλαν τραπέζι. Ἐφεραν φαγιά, οὔζο, γιὰ νὰ γίνει γλέντι. Ἦταν μέρα Τρίτη, τῆς Ἀγίας Εἰρήνης.

Ὁ γάμος μου ἔγινε Κυριακὴ στίς 10 Μαΐου. Μὲ στεφάνωσε ὁ ἱερεὺς παπα-Πρόδρομος, ἀπὸ τὸ Τσαρικλί τῆς Μικρασίας. Στεφανώθηκα μέσα σ' ἕνα ἀντίσκηνο.

Δὲν μπορούσαμε νὰ ζήσουμε μὲ τὴ γριά μου, γιατί ἀρχίνησε πάλι τὴ γρίνια. Μιά μέρα μάζεψα ὅλα τὰ πράματα καὶ ἔφυγα στὴ Σκέφαρη. Ἐκεῖ κᾶθησα ἐννέα μῆνες. Στίς 5 Ἀπριλίου 1926 ἤρθαμε στοὺς Φιλιάτες. Στίς 25 Ἀπριλίου ἔφυγα στὸν Πειραιά μὲ τοὺς Τσαρικλιώτες. Βρῆκα δουλειά στὸν Ἀη Βασίλη σ' ἕναν ἐργολάβο, τὸν Εὐάγγελο Λαγό. Δούλεψα κοντὰ δέκα μῆνες. Μοῦ ἔδινε τὴ μέρα 60 δραχμὲς μεροκάματο. Μετὰ ἔφυγα καὶ πῆγα στὸ σταθμὸ Κορίνθου. Μπήκα στὸ τραῖνο, κατέβηκα στὴν Κόρινθο. Ἐκεῖ ρώτησα ποῦ κάθεται ὁ κύριος Κοσμᾶς Ἀγγελίδης. Μοῦ δείχνανε τὸ σπίτι. Πῆγα καὶ χαιρέτησα τὴν κυρά. Δὲ μὲ γνώρισε. Εἶπα ἐγώ: «Θεῖα, δὲ μὲ θυμᾶσαι στὴν Κιλικία, στὸ Μισίσι;» Μόλις εἶπα Μισίσι, ἦρθε καὶ μὲ φίλησε. Μοῦ εἶπε ὅτι ὁ γαμπρός μου εἶναι στὸ Χιλιομόδι. Τὴν ἄλλη μέρα ἔφυγα μὲ τὸ λεωφορεῖο, πῆγα καὶ βρῆκα τὸ γαμπρό μου. Τὴν ἄλλη μέρα ἔπιασα δουλειά.

Δουλέψαμε δεκαπέντε μέρες καὶ φύγαμε γιὰ τὴ Νεμέα. Ἐκεῖ ἐργάστηκε δυὸ μῆνες, Ἰούνιο-Ἰούλιο τοῦ 1924*. Ἐφυγα ἀπ' ἐκεῖ καὶ πῆγα στὸ Βραχάτι. Ἐκεῖ δούλεψα στὸ ἐργοστάσιο 25 μέρες. Μιά μέρα εἶπα πὼς θὰ πᾶω στὴν Κόρινθο νὰ δῶ μήπως εἶναι κακά. Δυὸ μῆνες εἶχα νὰ πάρω γράμμα. Μόλις πῆγα στὸ μαγαζί, ρώτησα τὸν κύριο Δασκαλόπουλο ἂν ἔχω κανένα γράμμα. Ἦταν ἕνα γράμμα ποῦ εἶχε ἔρθει πρὶν ἀπὸ εἴκοσι μέρες. Τὸ ἄνοιξα ἀμέσως καὶ τὸ διάβασα. Ἐγραφε αὐτά: «Ἐμεῖς φεύγομε ἀπὸ τὴν Ἠπειροὺν ἐν τῇ Θεσσαλονίκῃ. Νὰ ῥθεις γρήγορα στὸν Πειραιά, νὰ σμιζοῦμε, νὰ πᾶμε μαζί.» Γύρισα ἀμέσως πίσω στὸ Βραχάτι, πήρα τὰ πράγματά μου, μπήκα στὸ τραῖνο καὶ βγῆκα στὸν Πειραιά. Ἀντάμωσα ἕναν Τσαρικλιώτη καὶ ρώτησα ἂν ἦρθαν Ἐνεχιλιώτες ἀπὸ τὴν Ἠπειρο καὶ ποῦ βρίσκονται. Μοῦ

είπε ότι είναι όλοι στον "Άγιο Διονύσιο. "Έπιασα ένα καροτσάκι και έβαλα τὰ πράματά μου. Πήγα στον "Άγιο Διονύσιο και τούς βρήκα. Καθήσαμε εκεί μιὰ βδομάδα. Μετὰ πήγαμε στὰ Ταμπούρια, στον "Άγιο Παντελεήμονα. Μᾶς δώσανε στην κάθε οικογένεια ἀπὸ ένα ἀντίσκηνο καὶ καθήσαμε ἐκεῖ τρεῖς μῆνες.

Μόλις πήγαμε στον "Άγιο Παντελεήμονα, ἀκούσαμε ὅτι ἔχει δουλεῖα στον "Άγιο Γεώργη. Πήγαμε καὶ πιάσαμε δουλειά. Πηγαίναμε στίς 4 ἡ ὥρα καὶ σχολάγαμε στίς δώδεκα. Ἐρχόμαστε σπíti καὶ κοιμόμαστε μέχρι ἡ ὥρα 9 τῆς ἄλλης μέρας. Αὐτὴ ἦταν ἡ δουλειά μας, πὺ κράτησε τρεῖς μῆνες.

Μιὰ μέρα ἡ γριά μου πιάνει τὸ Γιάννη Προδρομίδη καὶ τοῦ λέει: «Γιάνκο, δὲ μᾶς γράφεις καὶ μᾶς κοντὰ στον πατέρα σου, ἐκεῖ πὺ εἶναι στὸ χωριό;» Κι αὐτὸς ἔδωσε τὸ λόγο του. Εἶπε τότε ἡ μητέρα μου νὰ γράψει: Πέτρο Πασαλίδη, Γεώργιο Ἐφραιμίδη, τὸν ἀδερφό του, τὴ συμπεθέρα μου, τὸν Ἰορδάνη Χατζή-Ἀποστόλου, ὅκτῳ οἰκογένειες γραφτήκαμε. Μετὰ, ὅσοι ἤμασταν, ὅλοι μαζί πιάσαμε ἕνα αὐτοκίνητο, βάλαμε ὅλα τὰ πράγματά μας καὶ πήγαμε στὸ Πασαλιμάνι. Πιάσαμε ἕνα καῖκι, μπήκαμε ὅλοι μέσα καὶ ἀναχωρήσαμε. Σὲ τέσσερες ὥρες ἤρθαμε εἰς τὴν Ἀνάβυσσο, 21 Νοεμβρίου 1926, ἡμέρα Πέμπτη. Βγήκαμε στὴν παραλία τῆς Ἀναβύσσου. Μετὰ ἤρθαμε ἐδῶ, στὸ χωριό. Βρήκαμε ἕνα ἀμάξι καὶ πήγαμε στὴν ἀκρογιαλιά καὶ φορτώσαμε τὰ πράγματά μας καὶ τὰ φέραμε στὰ σπíti.

Τὴν ἄλλη μέρα πήραμε τὴν ἀξίνα καὶ βγήκαμε στὰ βουνά. Βγάσαμε ξύλα καὶ κάναμε κάρβουνα καὶ τὰ φέραμε σπíti. Πήγα στον Κυριάκο Παπαδόπουλο. Ἦρθε στὸ σπíti, γεμίσαμε τὰ τσουβάλια. Τὰ ζυγίσαμε, ἔκανε λογαριασμό, ἔδωσε τὰ λεφτά. Ἀλλὰ ὁ ἀπίκος, ὅταν παίρνει κάρβουνα, ἂν τὸ τσουβάλι ζυγίζει ἑκατὸ ὀκάδες, τὸ λογαριάζει ὀγδόντα ὀκάδες καὶ κόβει μὲ τὴ φασαρία καὶ ἀπὸ τὰ λεφτά. Βλέπω ὅτι δὲν εἶναι δουλειά, κόπος μεγάλος, ἄλλος κερδίζει. Τὰ παράτησα κι ἔφυγα στὴν Καμάριζα.

Πήγα στὰ γραφεῖα τῆς Ἑταιρείας, μὲ γράψανε στὴν μπουκα ἀρ. 12. Ἐκεῖ ἦταν ἀρχιεργάτης ὁ Γεώργιος Ζαγούρης. Πήγα σπíti του, χτύπησα τὴν πόρτα. Ἄνοιξε μιὰ κυρία. Πρῶτα εἶπα «καλημέρα σας» καὶ μετὰ ρώτησα ἂν εἶναι τοῦ κὺρ Γεώργη τὸ σπíti. Αὐτὴ εἶπε «μάλιστα». Στὸ γραφεῖο μοῦ εἶχανε δώσει ἕνα χαρτί, τῆς ἔδωσα αὐτὸ τὸ χαρτί καὶ εἶπα νὰ τὸ δώσει στον κὺρ Γεώργη καὶ θὰ περάσω ἡ ὥρα δύο. Μόλις ἔγινε ἡ ὥρα δύο, πήγα καὶ τὸν βρήκα σπíti του τὸν κὺρ Γεώργη. Τὸν χαιρέτησα καὶ μοῦ εἶπε «καλῶς τὸ παιδί, κάθησε». Ἐκατοσα. Μὲ ρώτησε πῶς μὲ λένε, κι ἐγὼ εἶπα τὸ ὄνομά μου καὶ τὸ παρόνομά μου, τὸ ὄνομα πατρός. Τὰ ἔγραψε ὅλα καὶ μοῦ ἔδωσε μιὰ λάμπα ἀσετυλίνης. Μοῦ εἶπε νὰ πάω νὰ κοιμηθῶ κοντὰ στὰ δικά μας τὰ παιδιά. «Καὶ αὔριο, ἡ ὥρα πέντε καὶ μισή, μὲ τὸ πρῶτο σφύριγμα νὰ πᾶς στὸ τζάκι σου. Μὲ τὸ δεύτερο σφύριγμα νὰ ῥθεις στὴ δουλειά. Θὰ εἶμαι ἐκεῖ. Θὰ σὲ πάρω καὶ θὰ πᾶμε μὲ τούς ἄλλους στὴ δουλειά.»

Ἀρχίνησε πρῶτα μὲ τὸν ἀριθ. 16, ἐπικεφαλῆς κὺρ Λουκάς Ζαγούρης. Μετὰ φώναξε ἕναν πρὸς ἕνα τούς μιναδόρους, πέντε ἄτομα καὶ ἑπτὰ μπαζαδόρους. Ἐφυγε καὶ ὁ ἀριθ. 14 μὲ ἐπικεφαλῆς τὸ Γεώργιο Τοῦζο, τέσσερις

μιναδόροι και ἑξ μπαζαδόροι. Τρίτο, ἡ μπουκά ἀρ. 12 τοῦ μιναδόρου, μπαζα-δόροι 3. Διαβάζει ὁ διευθυντής, περνᾶνε οἱ ἐργάτες. Πρῶτα παΐνουνε σὲ μιὰ τρύπα, μετὰ χάνονται. Μόλις κατεβοῦν ἴσαμε 100 μέτρα, χωρίζει ἡ μπουκά. Ἄλλος πάει μιστὴ ὥρα· ἄλλος τρία τέταρτα· ἄλλος μιὰ ὥρα και δέκα λεφτά. Ἐμεῖς πήγαμε 1/2 ὥρα και φτάσαμε στὴν ἐργασία· ὅλοι μπαζαδόροι. Μαζευ-τήκαμε και διαλέξαμε, χώρια μεταλλεῖο, χώρια μάρμαρα.

Τὸ μετᾶλλευμα τὸ βάζουμε σ' ἓνα βαγονάκι και τὰ μάρμαρα σὲ ζεμπίλια, ἔχει ἰδιαίτερο μέρος. Παίρνουμε τὰ μάρμαρα, τὰ ρίχνουμε σὲ μιὰ ἄκρη. Μετὰ ἔρχομαι ἐκεῖ πού δουλεύω. Γέμισα τὸ βαγονάκι πού ἦταν ἐπάνω στὴ γραμμὴ. Ἦταν ἄλλα δύο ὅμοια βαγόνια. Καὶ τὰ τρία γεμάτα. Τὰ σπρώξαμε ἴσαμε 150 μέτρα. Πιὸ ἔξω ἔχει μαγκάνι. Τὰ βάζουμε ἓνα-ἓνα, τὰ τραβᾶμε ἐπάνω. Τὰ ἀνεβάζουμε και μετὰ σταματᾶμε. Μετὰ ἔρχεται ὁ μουλαρὰς μὲ τὸ μουλάρι· ζεύει και πάει στὴ μηχανή. Καὶ ὁ μηχανικὸς τραβάει ἐπάνω και ρίχνει ἔξω. Αὐτὴ ἦταν ἡ δουλειά μας κάθε μέρα. Πιάνουμε τὸ πρωὶ στὶς 5 ἡ ὥρα και σιχλανάγαμε στὴ 1 ἡ ὥρα. Ἐργάστηκα ἐκεῖ μέχρι τέλη Ἀπριλίου 1927.

Μετὰ ἦρθα και ἔπιασα δουλειὰ στὴν ἄλυκη. Ἐνα μῆνα καθαρίζαμε τὰ ἀσμάκια. Μετὰ ἀρχίσαμε τὸ θέρος. Θερίσαμε σὲ 15 μέρες και φέραμε μὲ τὴ σειρὰ στὸν ἀλωνότοπο. Μόλις τέλειωσε τὸ ἀλώνι, στὶς 25 Αὐγούστου, ἀρχί-σαμε δουλειὰ ξανὰ στὴν ἄλυκη. Τὸ ἀλάτι πῆζει σὲ 5 μῆνες. Μετὰ τὸ βγάζουμε ἔξω. Γεμίζει ἐργάτες. Σπρώχνουν τρεῖς ἐργάτες ἔξω ἀπὸ τὸ ἀλοποιεῖο. Στὴ γραμμὴ ἔρχονται τὰ μουλάρια. Φορτώνουν τὸ ἀλάτι και τὸ μεταφέρουν στοῦ σωρῶ. Μέχρι τέλος Σεπτεμβρίου τελειώνει ἡ ἄλυκη. Μετὰ ἀρχίζουμε τὴ σπορά. Μόλις τελειώσει ἡ σπορά, κριθάρι, βρώμη. Μόλις τελειώσει ἡ σπορά, ἀρχί-ζουμε τ' ἀμπέλια. Πρῶτα ξελάκκωσμα. Μετὰ καθάρισμα. Ἐνάμιση μῆνα μετὰ, κλάδεμα. Ὑστερα σκάψιμο τὸν Ἀπρίλη. Σκόρπισμα μετὰ 20 μέρες, ξεφυλλισμα, θειάφισμα. Τ' ἀφήνουμε μέχρι 20 Σεπτεμβρίου, ὅποτε τρυᾶμε και πουλάγαμε εἰς τοὺς ἐμπόρους και παίρναμε τὰ λεφτά μας. Πληρώναμε στὴν τράπεζα ὅπου ἔχουμε τὸ χρέος μας και στοὺς μπακάληδες.

Περνάει ὁ χρόνος 1929-1930. Ἀρχινᾶμε πάλι ἀπ' τ' ἀμπέλια. Καθάρισμα, κλάδεμα, ὄργωμα, σκόρπισμα, θέρισμα τοῦ σανοῦ. Στὶς 15 Μαΐου 1930 πή-ραμε ἀπόφαση μαζί μὲ τὸν πατριώτη μου Παντελὴ Κετέογλου. Ἀπ' ἐδῶ φύγαμε στὸν Πειραιᾶ γιὰ νὰ πᾶμε στὴ Μακεδονία γιὰ δουλειὰ. Κατεβήκαμε στοῦ λιμάνι, βλέπομε ἔχει στὰ πρακτορεῖα συναγωνισμό, φωνάζουνε ἄλλος 30 δραχμές, ἄλλος 25 δρχ. Ἐγὼ εἶπα στὸν Παντελὴ «ἐὰν θὰ μείνουμε αὖριο, τὸ ἴδιο θὰ ἐξοδέψουμε· καλυτέρα νὰ φύγουμε». Πήγαμε στοῦ πρακτορεῖο, πήραμε 2 εἰσιτήρια. Ἀνεβήκαμε στοῦ πλοῖο, ἀναχώρησε στὶς 4.30 τὸ ἀπόγευμα. Τὴν ἄλλη μέρα ἀκριβῶς στὶς 11.30 π.μ. φτάσαμε στοῦ Βόλο. Καθήσαμε ἐκεῖ 3 ὥρες· πάλι ξεκινήσαμε. Φτάσαμε στὰ Λουτρὰ Αἰδηψοῦ. Ἐκεῖ μείναμε 1 ὥρα· τὴν ἄλλη μέρα, πρωὶ-πρωὶ πήγαμε στὴ Θεσσαλονίκην.

Ζύγωσε τὸ πλοῖο στοῦ λιμάνι και βγήκαμε ἔξω. Γυρίσαμε μέσα στὴν πόλη μαζί μὲ τὸν Παντελὴ. Πήγαμε στοῦ ταχυδρομεῖο. Ἐγγραψα ἓνα γράμμα στοῦ σπῆτι. Τὸ ταχυδρόμησα και φύγαμε. Μετὰ πήγαμε εἰς ἓνα μαγειρεῖο. Φάγαμε. Μετὰ σηκωθήκαμε και πήγαμε στοῦ Βαρδάρη σ' ἓνα χάνι, ἦταν ἡ ὥρα δέκα.

Ἡ ὥρα 12 τὸ μεσημέρι μῆψαμε στὸ λεωφορεῖο καὶ φτάσαμε στὰ Γιαννιτσά. Ἦταν ἡμέρα Πέμπτη καὶ εἶχε παζάρι. Ὅλο Ὀμπαρλῆδες ἦταν ἐκεῖ. Γυρίσαμε 2-3 ὥρες καὶ μετὰ φύγαμε στὸ Ὀμπαρ. Μόλις κατεβήκαμε στὴν πλατεία, ἦρθε τρεχάλα ἡ ἐξαδέρφη μου. Ὁ γιός της Ραφαὴλ Φαρσακίδης μὲ πῆρε καὶ μὲ πῆγε στὸ σπίτι του· ἔμεινα ἐκεῖ μιὰ βδομάδα. Μετὰ ἦρθε ὁ Μιχάλης Τατσόγλου, μὲ πῆρε σπίτι του, ὅπου κάθησα 10 μέρες. Μετὰ γενήκαμε μιὰ παρέα γιὰ θέρος. Τὴν ἄλλη μέρα ἐγώ, ὁ Παντελῆς Συμεὼν Γρηγοριάδης καὶ τρεῖς ἄλλοι πῆγαμε κάτω στὸ Βάλτο στὴ Μάλκαρη. Βρήκαμε ἓνα ἀφεντικό καὶ μᾶς ἔδωσε ἓνα χωράφι 50 στρέμματα. Τὸ τελειώσαμε σὲ 15 μέρες. Μετὰ βρήκαμε ἄλλα 6 στρέμματα, τὸ θερίσαμε κι ἐκεῖνο. Ἄλλα δὲ βρήκαμε.

Ἐγὼ ἐκ μέρους μου δὲν ἤθελα νὰ μείνω ἐκεῖ. Εἶπα ὅτι θὰ πάω στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία· ὅ,τι ἔπεφτε στὸ μερίδιό μου, τὸ πῆρα. Ἀπ' ἐκεῖ ἦτανε ἓνας σταθμὸς ποὺ λέγεται Ἀδενδρον· κατέβηκα ἐκεῖ, περίμενα τὸ τραῖνο. Μόλις ἦρθε, μῆλκα μέσα, πῆγα στὴ Θεσσαλονίκη. Ἐκεῖνὴ τὴ μέρα ἔμεινα ἐκεῖ. Τὴν ἄλλη μέρα ἔφυγα γιὰ τὰ Πορόια. Ἐρώτησα, μοῦ εἶπαν νὰ πάω στὰ Ἄνω Πορόια. Πηγαίνοντας ἀντάμωσα στὸ δρόμο ἓνα τσομπάνο μὲ καμιὰ δεκαπενταριά πρόβατα. Μὲ ρωτάει: «Ποῦ πᾶς, πατριώτη;» κι ἐγὼ τοῦ εἶπα «στὴν Φιλύρα πάω» ἂν πᾶς ἐκεῖ, ἔλα μαζί μου». Πῆγαμε μαζί. Ὁ τσομπάνος ἔφυγε ἀπὸ τὸ κάτω μέρος τοῦ χωριοῦ κι ἐγὼ πῆγα ἴσια. Μόλις ἦρθα στὴν ἄκρια τοῦ χωριοῦ, ἀντάμωσα ἓνα κοριτσάκι. Τὸ γνώρισα, ἀλλὰ αὐτὸ φοβήθηκε. Τοῦ μίλησα, τοῦ εἶπα: «Δὲν εἶσαι ἐσὺ τοῦ Χατζηφώτη ἀδελφή;» Μόλις τῆς μίλησα, πῆρε θάρρος. Ἀρχισε νὰ μὲ ρωτάει ποιὸς εἶμαι. Εἶπα πὼς εἶμαι θεῖος τῆς. Τῇ ρώτησα ἂν εἶναι ἡ Χριστίνα, καὶ μοῦ εἶπε «ναί». Μετὰ ἔφυγε.

Πῆγα στὸ χωριό. Ρώτησα ποῦ εἶναι τὸ σπίτι τοῦ Χατζηφώτη. Μοῦ τὸ δείξαν. Πέρασα τὸ ρέμα, τὸ πρῶτο σπίτι αὐτουνοῦ ἦτανε. Πῆγα στὴν αὐλὴ καὶ χτύπησα. Ἀνοίγει ἡ πόρτα καὶ βλέπω τὴ νύφη μας Εὐγενία. Δὲ μὲ γνώρισε. Μόλις ὅμως ἄκουσε τὴ φωνή μου, κατάλαβε, ἦρθε καὶ μὲ χαιρέτησε. Μετὰ ἦρθε ὁ ἐξαδέλφός μας Χατζηφώτης· ἀμέσως φιληθήκαμε. Καθίσαμε, ἀρχίσαμε τίς παλιὲς ἱστορίες. Μετὰ μοῦ εἶπε νὰ πᾶμε κοντὰ στὸν πατέρα καὶ στὸν παπποῦ, γιὰ νὰ κουβεντιάσουμε. Τοῦ εἶπα νὰ μὴν ἔρθει μαζί μου, νὰ πάω μόνος μου, νὰ δοῦμε, θὰ μὲ γνωρίσει; ὕστερα, νᾶρθε κι αὐτός. Πῆγα μπροστὰ ἐγὼ καὶ χαιρέτησα. Ὁ θεῖος ἄναβε φοῦρνο. Μόλις ἔριξε κάμποσα ξύλα, γύρισε, κάθησε πάνω σὲ μιὰ πέτρα. Ἐβγαλε τὴν ταμπακέρα του, μὲ πρόσφερε τσιγάρο. Ἐγὼ εἶπα «εὐχαριστῶ, θεῖο». Ἀνάμεσα στὴν κουβέντα ἦρθε καὶ ὁ Χατζηφώτης. Εἶπε: «Πατέρα, ποιὸς εἶναι αὐτός ποῦ συζητᾷς;» Μὲ κοίταξε προσεχτικὰ καὶ μὲ γνώρισε. «Ἐσὺ εἶσαι ὁ ἀνεψιός καὶ δὲ μιλάς;» γύρισε καὶ μὲ εἶπε: «Καλῶς ὄρισες!» Κι ἐγὼ τοῦ εἶπα: «Καλῶς σὲ βρήκα, θεῖε.»

Εἶπε νὰ πᾶμε στὸ σπίτι, πῆγαμε σπίτι. Μᾶς ἔστρωσαν τραπέζι, καθήσαμε, φάγαμε, ἤπιαμε. Τὸν ρώτησα μετὰ ποῦ εἶναι ὁ παππούς. Μοῦ εἶπε ὅτι εἶναι μέσα. Σηκώθηκα, πῆγα κοντά του, «παπποῦ, τί κάνεις», εἶπα καὶ τοῦ φίλησα τὸ χέρι. Εἶπε αὐτός: «Ποιὸς εἶσαι σύ, ἔλα κοντά μου, κάθησε ἐδῶ.» Ἐκατσα

κοντά του. Μὲ ξαναρώτησε κι ἐγὼ εἶπα πῶς εἶμαι ὁ Πέτρος, ὁ υἱὸς τῆς Κατερίνης. Μόλις ἄκουσε ὅτι εἶμαι ἐγώ, ἄρχισε τὰ κλάματα σὰ νὰ ἦταν μικρὸ παιδί. «Βλέπεις, παιδί μου Πέτρο, τοῦ παπποῦ σου τὰ χάλια. Τὰ εἶχα ἁμαρτίες καὶ γι' αὐτὸ τραβάω. Ὁ Θεὸς πῆρε πρῶτα τὴ θεία σου, πρώτη πίκρα. Μετὰ ὁ θεὸς σου ξαναπαντρεύτηκε· κι αὐτὴ, πάνω στὸ παιδί πέθανε. Ξαναπαντρεύτηκε γιὰ τρίτη φορά, δὲ μὲ κοιτάει καθόλου. Μακρὰν ζωὴν ὁ Θεὸς νὰ δώσει στὴ Μαρία μου, τὴν ἐγγονή μου. Ἐρχεται αὐτὴ, μὲ πλένει, μὲ χτενίζει, μὲ καθαρίζει καὶ φεύγει. Οὔτε μιὰ μέρα δὲ μοῦ φέρνει τὸ φαί ἢ νύφη μου, ὅλα ἡ Μαρία τὰ φέρνει. Νὰ δώσει ὁ Θεός, χῶμα νὰ πιάνει, χρυσὸ νὰ γίνεται.» Μιλῆσαμε ἴσως δυὸ ὥρες καὶ μετὰ σηκώθηκα. Ξανὰ μοῦ εἶπε: «Παιδί μου Πέτρο, γονάτισε μπροστά μου. Σοῦ εὐχομαι νὰ ζήσεις πολλὰ χρόνια, ὁ Θεὸς νὰ δώσει, σὰν τὸν Ἀβραάμ, σὰν τὸν Ἰσαάκ, σὰν τὸν Ἰακώβ. Εὐλόγησε τὰ τέκνα σου νὰ σὲ ὑπακούουν, σὰν τὴν ἄμμο τῆς θαλάσσης μπερεκέτι νὰ δώσει ὁ Θεός.» Μετὰ φίλησα τὸ χέρι του κι ἔφυγα.

Κάθησα ἐκεῖ πέντε μέρες. Μιὰ μέρα μᾶς καλέσανε οἱ Βλάχοι στὰ βουνά. Πέντε-ἕξι ὀνοματέοι ἀπ' ἐδῶ πήρανε δύομιση ὀκάδες οὐζο. Μὲ πήρανε κι ἐμένα. Ἀνεβήκαμε πάνω στὸ βουνὸ Μπελέσι. Σὲ δυὸ ὥρες φτάσαμε ἐκεῖ. Μόλις ἀνεβήκαμε πάνω, κοίταξα τὴν ἄλλη μάντα. Τί νὰ δῶ; Ὅλα βουλγάρικα χωριά. Μέχρι τὰ ζωντανά τους φαίνονταν: Ἀγελάδες, πρόβατα, χοῖροι, ἵπποι. Βοσκοῦσαν ὅλα τὰ ζωντανά. Καθίσσαμε ἐκεῖ, φάγαμε ἀρνὶ στὴ σούβλα, γιαούρτι ὅσο θέλεις, καϊμάκι, τυρί. Φάγαμε, ἤπιαμε. Τέσσερες ὥρες γλέντι κάναμε καὶ μετὰ φύγαμε.

Μετὰ πέντε μέρες σηκώθηκα πρωὶ-πρωὶ ἔνωρίς, γιὰ νὰ φτάσω τὸ τραῖνο. Στὸ δρόμο καμμιὰ δεκαρὶ φαντάροι μας ποῦ ἦταν κρυμμένοι μοῦ εἶπαν «Ἄλτ, τίς εἶ». Ἐγὼ εἶπα «Ἐπιβάτης». — «Ἀπὸ ποῦ ἔρχεσαι καὶ ποῦ πᾶς;» Ἐγὼ ἀπάντησα: «Ἀπὸ τὴ Φιλύρα, ἀπὸ τοῦ κύριου Παπαδόπουλου Χατζηφώτη τὸ σπίτι ἔρχομαι καὶ πηγαίνω στὸ Χατζημπεϊλίκι καὶ θὰ φτάσω τὸ τραῖνο.»

— «Ἀπὸ ποῖο μέρος εἶσαι;»

— «Ἀπὸ τὴν Ἀθήνα εἶμαι καὶ θὰ πάω στὴ Δράμα, ἔχω συγγενεὺς μου.»

Ἐφυγα, κατέβηκα στὸ βάλτο, βγῆκε ὁ ἥλιος. Κόσμος. Ἄλλοι θερίζουνε, ἄλλοι ζευγαρίζουνε. Κι ἐγὼ δίψασα. Πῆγα στοὺς ἐργάτες κοντά, ζήτησα νερό. Μοῦ φέρανε αὐτοὶ ἀργιάνι μιὰ κούπα καὶ ἤπια. Τοὺς εἶπα «σᾶς εὐχαριστῶ» καὶ τράβηξα στὸ δρόμο μου καὶ ἔφτασα στὸ Χατζημπεϊλίκι. Ἦρθε τραῖνο, ἀνέβηκα καὶ ἔφυγα. Μέσα στὸ τραῖνο συνάντησα ἓνα παιδί 15 χρονῶ. Μοῦ εἶπε ποῦ πάω, τοῦ εἶπα γιὰ δουλειά. «Κι ἐγὼ γιὰ δουλειά πάω» μοῦ λέει. Τώρα μιλάμε μὲ τὸ παιδί. Τὸ παιδί μοῦ εἶπε: «Ἄν θέλεις δουλειά, τώρα θὰ κατεβούμε στὶς Σέρρες. Ἐκεῖ εἶναι ἑταιρεία. Στὸ γραφεῖο τῆς εἶναι ὁ ἐξάδελφός μου γραμματέας. Νὰ πάμε νὰ γραφοῦμε καὶ νὰ δουλέψουμε». Πήγαμε, γραφτήκαμε. Μᾶς ὁδήγησε στὸ δρόμο καὶ φύγαμε. Ἐνας δρόμος πρὸς τὴ Νιγρίτα. Περπατήσαμε τρεῖς ὥρες καὶ φτάσαμε στὸ ἔργο. Βράδιασε. Μᾶς βάλανε σ' ἓνα ἀντίσκηνο. Ἀλλὰ τί τραβήξαμε ὥσπου νὰ ξεμερωθοῦμε! Κάθε κουνούπι πέντε πόντοι!

Μόλις ξημέρωσε, έφυγα. Πήγα στη Νιγρίτα. Μόλις πήγα εκεί, νόμισα πώς είμαι στην Άδανα, διότι όλοι ήταν πρόσφυγες, Έλληνες, Άρμένιδες. Οί Άρμένιδες εκεί στην αγορά ψήνανε σισκεπάπ με ζεστές πίτες, δυό δραχμές τὸ κομμάτι. Πήρα μιὰ πίτα καὶ μιὰ σισκεπάπ. Έφαγα. Άρχισαμε τουρκιστί, κουβεντιάσαμε. Ένας μου εἶπε: «Έλα νὰ δουλέψεις μαζί μου». Πήγαμε μαζί σὲ μιὰ εταιρεία. Κουβαλάγαμε δυό όνοματέοι σωλῆνα 8 μέτρα, τριακόσια μέτρα μακριά. Κουβαλάγαμε ἀπὸ τὸ πρωὶ μέχρι μεσημέρι 4 σωλῆνες. Μετὰ τὸ μεσημέρι πηγαίναμε άλλους τρεῖς σωλῆνες. Παίρναμε 75 δραχμές. Δουλέψαμε 12 μέρες καὶ τελειώσαμε.

Πάλι πήρα τὸ δρεπάνι. Άνέβηκα πάνω στὰ χωριά γιὰ νὰ θερίσω. Πρωὶ πρωὶ, ἔξω ἀπὸ τὸ χωριὸ κάθησα. Όλος ὁ κόσμος πᾶνε γιὰ θέρος. Περάσανε όλοι. Έρθε ένας κύριος καὶ μου εἶπε: «Παιδί μου, εἶσαι μόνος σου; Δὲν ἔχεις παρέα; Μόνος σου δὲν μπορεῖς· θὰ θερίζεις ἢ θὰ δένεις; Τί δουλειὰ θὰ κάνεις; Πήγαινε νὰ βρεῖς ἕνα ἢ δυό ἀνθρώπους ἀκόμα. Νά ῥθεις σ' αὐτὸ τὸ σπίτι ἐδῶ, νὰ σᾶς δώσω 40 στρέμματα νὰ θερίσετε.»

Άκουσα αὐτὴ τὴν κουβέντα, σηκώθηκα καὶ ἔφυγα. Μπήκα μέσα στὸ χωριό. Δίψασα. Ζήτησα ἀπὸ μιὰ γριά νερό. Μοῦ εἶπε ὅτι δὲν ἔχει νερό. Έφυγα καὶ πήγα εἰς ἄλλο σπίτι. Κι αὐτὴ εἶπε τουρκιστί «πιλμὲμ (δὲν ξέρω), τί θέλεις». Κι ἐγὼ ἀπάντησα τούρκικα: «Γιαγιά, ἀπὸ ποιὸ μέρος εἶσαι;» Μοῦ εἶπε: «Άπὸ τὴ Νιγδη.»

— «Άπὸ ποιὸ χωριό;»

— «Άπὸ τὸ Κολτζούκ.»

Μόλις εἶπε Κολτζούκ, ρώτησα: «Γιαγιά, γνωρίζεις τὸ Νικηφόρο, τὸν Άνανία;» Μόλις εἶπα αὐτὰ τὰ όνόματα σηκώθηκε ἁμέσως ἡ γριά ὄρθια. «Άμὰν παιδί μου, ποῦ τοὺς γνωρίζεις αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους; Εἶναι καὶ οἱ δυό ἀνήψια μου.» Μόλις εἶπε ἀνηψιός μου, τὴ ρώτησα:

— «Μήπως εἶσαι ἢ μάνα τοῦ Ἰορδάνη;»

Άκουσε κι αὐτὸ τὸ όνομα, Ἰορδάνη, καὶ εἶπε: «Παιδί μου εἶναι. Καὶ τὸ γιό μου ἀκόμα γνωρίζεις;» Μετὰ φωνάζει τῆς κόρης της: «Μαγδαληνή, φέρε γιαούρτι, ψωμί καὶ φαγητό.» Τότες κι ἐγὼ εἶπα: «Εἴμαστε συμπέθεροι. Τοῦ Άνανία ἡ κόρη Άννα, εἶναι νύφη μας. Ό ἄντρας τῆς Άννας εἶναι ἐξάδελφος τῆς κυρᾶς μου.» Έκεῖ πιά γενήκαμε συγγενεῖς. Άρχισε νὰ ρωτάει ὅλους, ἕνα-ἕνα. Κι ἐγὼ εἶπα «στὴν ὑγεία τους» καὶ εὐχαριστήθηκε. Δυό μέρες δὲ μὲ ἀφήσανε.

Μετὰ δυό μέρες χαιρετηθήκαμε καὶ ἔφυγα. Πήγα στὶς Σέρρες. Πήρα τὸ τραῖνο καὶ ἔφυγα στὴ Δράμα. Κατεβήκαμε ἐκεῖ στὸ σταθμό. Μέχρι τὴν πόλη, δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας περπάτησα. Μόλις μπαίνω μὲς στὴν ἀγορά, τί νὰ δῶ; Νομίζω βρέθηκα στὴν Κωνσταντινούπολη. Όλους τοὺς γνωστούς μου ἐκεῖ τοὺς εἶδα. Έρχεται ἕνας καὶ μὲ ἀγκαλιάζει. Έρχεται ἄλλος καὶ μὲ ἀγκαλιάζει. «Πῶς ἦρθες ἐδῶ Πέτρο; — Έσὺ ποῦ βρέθηκες;». Μετὰ όλοι μαζί πήγαμε σ' ἕνα καφενεῖο. Άρχισαν τὰ κεράσματα. Άρχισαμε στὶς 9 καὶ μέχρι τὶς 10 τὸ βράδυ ἐγλεντήσαμε. Μετὰ χωριστήκαμε. Έγὼ πήγα σ' ἕνα ξενοδοχεῖο καὶ κοιμήθηκα.

Τὴν ἄλλη μέρα σηκώθηκα, βγῆκα στὴν ἀγορά. Μὲ εἶδε ἕνας ἄλλος φίλος μου καὶ μὲ πῆρε στὸ σπίτι του. Κατὰ τὸ βράδυ ἦρθε ἕνα παλληκάρι, μᾶς χαιρέτησε καὶ κάθησε. Ἑμένα ρώτησε «ἀπὸ ποῦ εἶσαι πατριώτη» καὶ ἐγὼ ἀπάντησα: «Τώρα εἵμαστε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, χωριὸ Ἀνάβυσσος· παλαιὰ πατρίδα Ἐνεχίλ». Μόλις ἄκουσε Ἐνεχίλ, ἀπάντησε ὅτι καὶ αὐτὸς εἶναι ἀπ' ἐκεῖ. Ἑμένα τ' ὄνομά μου Παναγιώτης Κογιουμτζόγλου, τῆς μητέρας μου λέγανε Μακρίνα τοῦ Κωνσταντίνου. Τότες εἶπα ἐγὼ ἂν ἔχει ἕνα θεῖο Ἀπόστολο Χατζηκωνσταντίνου. «Ναί» ἀπάντησε. Εἶπα ὅτι θέλω νὰ τὸν δῶ στῆς μητέρας του. Σηκωθήκαμε, πήγαμε σπίτι τους. Εἶδα τὴ γριά καὶ μὲ ρώτησε ποιὸς εἶμαι. Καὶ ἐγὼ τῆς εἶπα, τοῦ Δεμιρτζῆ Λευτέρη ὁ ἐγγονός, ὁ γιὸς τοῦ Νίκου ὁ Πέτρος. Μόλις εἶπα ἔτσι, ἦρθε μὲ ἀγκάλιασε καὶ μὲ φίλησε «Εἶσαι ὁ ἀνεψιός μου» εἶπε. «Τί κάνει ἡ Μαρία;» μὲ ρώτησε. «Καὶ ὁ ἄντρας τῆς Παρασκευᾶς, τοῦ ἀδελφοῦ μου Ἀνανία τὰ παιδιὰ, ὁ Τάσος καὶ ὁ Ὀμηρος, ἡ Μαρίκα, καὶ ἡ μάνα τους;» Καὶ ἐγὼ εἶπα ὅτι εἶναι καλά. Ἑμείνα ἐκεῖ μιὰ μέρα. Τὴν ἄλλη μέρα ἔφυγα. Ἐπέμενε νὰ καθήσω πέντε-ἕξι μέρες. Καὶ ἐγὼ τῆς εἶπα: «Θεῖα, ἐμεῖς ἦρθαμε γιὰ δουλειά, δὲν ἦρθαμε γιὰ παραθέριση. Στὸ γυρισμὸ θὰ καθήσω δύο μέρες.» Χαιρετηθήκαμε καὶ ἔφυγα.

Ἀπ' ἐκεῖ πῆγα στὸ σπίτι τοῦ Λάζαρου καὶ τὸν φώναξα: «Πᾶμε, Λάζαρο.» Καὶ αὐτὸς πῆρε τὸ δρεπάνι του καὶ φύγαμε. Πήγαμε στὰ Καλαμπόκια. Μόλις μπῆκα στὸ χωριὸ, ἀντάμωσα μιὰ γυναίκα. Καθόταν στὸν ἴσκιο ἐνὸς τοίχου. Τὴ γνώρισα, ἦταν τοῦ Κετέογλου Εὐθύμη ἡ γυναίκα, ἡ Ἀναστασία. Τῆς εἶπα: «Τί κάνεις, Ἀναστασία, καλὰ εἶσαι;» Σηκώθηκε αὐτὴ καὶ μὲ ρώτησε: «Ποιὸς εἶσαι ἐσὺ καὶ μὲ γνώρισες;» Εἶπα ἐγὼ: «Ξέρεις, στὸ Ἐνεχίλ ἦτανε ἕνας τσολάκ Νικόλα.» Καὶ αὐτὴ λέει: «Ξέρω.»

— «Ἐε, ἐγὼ εἶμαι ὁ γιὸς τοῦ Πέτρος.»

Μετὰ ἐγὼ τὴ ρώτησα ἕνα-ἕνα, ποιὸς ἔμεινε, ποιὸς πέθανε. Καὶ αὐτὴ εἶπε ὅτι ὁ ἄντρας τῆς ὁ Ἐφτὺμ πέθανε. Καὶ ὁ κουνιάδος τῆς Παντελῆς πέθανε. Μόνο ὁ Δαυῖδ καὶ ὁ Ἀλέκος ἔμειναν. Μετὰ ρώτησε τί γυρεύω ἐδῶ. Καὶ ἐγὼ εἶπα, γιὰ δουλειά. «Σήμερα τὸ βράδυ νὰ μείνεις ἐδῶ» μοῦ εἶπε. «Θὰ ἐρθοῦνε ὅλοι οἱ ἄνδρες, θὰ σᾶς βροῦνε δουλειὰ ὅση θέλετε.» Ἀλλὰ ἐμεῖς δὲν περιμέναμε, φύγαμε κατὰ τὸ Κουτσούκιοι, δηλαδὴ Μικρὸ Χωριό. Ἐκεῖ βρήκαμε μιὰ δουλειά, 7 στρέμματα κριθάρι οἱ δύο μας, πρὸς 250 δραχμὲς τὸ στρέμμα. Τελειώσαμε σὲ τρεῖς μέρες, πήραμε τὰ λεφτά μας καὶ φύγαμε.

Ἀπ' ἐκεῖ πήγαμε στὴν Τσατάλτζα. Μόλις φτάσαμε ἐκεῖ, μᾶς εἶπαν νὰ πᾶμε στὴν ἐκκλησία, ἐκεῖ παίρνουνε ἐργάτες θεριστές. Πήγαμε στὴν ἐκκλησία, τί νὰ δεῖς, ὅλοι πατριῶτες ἐκεῖ. Μᾶς εἶπαν αὐτοί, λιγώτερο ἀπὸ 300 δραχμὲς τὸ στρέμμα, νὰ μὴ δεχτοῦμε. Ἐγὼ εἶπα ὅτι πρῶτα-πρῶτα εἵμαστε μερικιάρηδες, δὲν μπορούμε, 200-250 δραχμὲς, ὅ,τι βροῦμε, θὰ πᾶμε. Διότι ἐμεῖς δὲν ἔχουμε ἐδῶ σπίτι. Μετὰ 1/2 ὥρα ἦρθε ἕνας γέρος καὶ εἶπε: «Παιδιά, ποιὸς θὰ ῥθει γιὰ θέρος;» Πρῶτα εἶπαν αὐτοί: «Πόσα θὰ μᾶς πληρώσεις τὸ στρέμμα;» Εἶπε ὁ γέρος: «Διακόσιες πενήντα.»

— «Ὅχι», εἶπαν αὐτοί.

Μετὰ εἶπαμε ἐμεῖς: «Ἐρχόμαστε μὲ 250 τὸ στρέμμα καὶ μιὰ ὀκτὸ οὐζὸ τῇ

μέρα για τους δυό.» Πήγαμε, μᾶς ἔδειξε τὸ χωράφι, ἴσαμε δέκα στρέμματα σιτάρι. Τὸ ρίξαμε σὲ 5 1/2 μέρες τὸ σπαρτὸ καὶ πήγαμε στὸ σπῖτι τοῦ μπαρμπα-Βασίλη. Μᾶς ἔκανε τὸ τραπέζι καὶ μᾶς πληρώσε. Καὶ τὰ ψωμιά ποὺ πήραμε ἀπ' τὸ φούρνο μᾶς τὰ χάρισε.

Πήγαμε καὶ πάλι στὴν ἐκκλησιά, ἀκόμα ἐκεῖ περιμένανε. Τὴν ἄλλη μέρα ἦρθε ἄλλος ἕνας καὶ μᾶς ρώτησε ποιὸς ἐργάτης ἦταν στοῦ μπαρμπα-Βασίλη. Κι ἐγὼ εἶπα: «'Εμεῖς.» Μᾶς πῆρε, εἶχε 5 στρέμματα σιτάρι. Σὲ δυὸ μέρες τὸ θερίσαμε κι αὐτό. Σὲ 9 μέρες πήραμε 2.400 δραχμὲς καθαρὰ λεφτά. Μετὰ συνέχεια βροχῆς, δὲν μπορέσαμε νὰ συνεχίσουμε.

Τὸ θέρος κατεβήκαμε στὸ σταθμό, ἦρθε τὸ τραῖνο, μπῆκα μέσα καὶ πῆγα στὸ Παρανέστιον. Μόλις φτάσαμε, κατέβηκα ἀπ' τὸ τραῖνο. 'Εκεῖ εἶχε μιὰ βρύση. Βλέπω νὰ πλένεται ἐκεῖ ἕνας κύριος, βλέπω εἶναι χωριανὸς μας, ὁ Λουκάς 'Αβραμίδης. 'Η ἀπόστασή μας ἦταν 10 μέτρα. Τὸν γνώρισα. 'Αρχί-νισα νὰ φωνάξω «Λουκά, Λουκά». Γυρίζει πίσω, κοιτάει δεξιὰ-ἀριστερά. Πλὴν μένα, δὲν βλέπει κανένα ἄλλον. Ξαναφωνάξω «Λουκά». Πάλι κοιτάει δεξιὰ-ἀριστερά, δὲ βλέπει κανένα· ἐμένα δὲ μὲ ὑποψιάζεται, διότι ἐγὼ εἶμαι ἄγνωστος. Μετὰ τὴν τρίτη φορὰ ἔρχεται κοντά μου καὶ μοῦ λέει: «'Εσύ εἶσαι ποὺ μὲ φωνάζεις Λουκά;»

— «'Εγὼ εἶμαι.»

— «Ποιὸς εἶσαι ἐσύ, δὲ σὲ γνωρίζω.»

— «Βρὲ σὺ Λουκά, δὲ μὲ γνωρίζεις; Μαζί παίζαμε στὴν πατρίδα. Μαζί πηγαίναμε σχολεῖο.» 'Ενα τέταρτο τῆς ὥρας μὲ κοίταζε, δὲν μπόρεσε νὰ μὲ γνωρίσει. Μετὰ τοῦ εἶπα: «Δὲν εἶμαι ὁ Πέτρος;» Μόλις τᾶκουσε, μὲ ἀγκάλια-σε «Βρὲ φίλε Πέτρο, ἀγνώριστος ἔγινες, πᾶμε σπῖτι».

'Απ' ἐκεῖ πήγαμε μὲς στὴν ἀγορά. Περνώντας ἀπ' ἐκεῖ μοῦ ἔδειξε ὁ Λουκάς «ἐδῶ εἶναι τοῦ Συμεὼν τὸ μαγαζί, τὸ σιδεράδικο». Μπῆκα μέσα καὶ σάμπως νὰ τοῦ εἶμαι ἄγνωστος. Εἶπα: «Μάστορα, νὰ τὸ φτιάξεις αὐτὸ τὸ δρεπάνι.» Μόλις τὸ πήρε στὸ χέρι του, σήκωσε τὸ κεφάλι του καὶ μὲ κοίταξε. Μοῦ εἶπε: «Καλῶς ὄρισες, ἐξάδελφε, πῶς ἀπ' ἐδῶ; 'Αγέρας σὲ πέταξε;» Παρά-τησε τὴ δουλειά του καὶ πήγαμε σπῖτι του. Κάθησα λίγο, ἦρθε στὸ σῶμα μου ἕνα κρύο. Πάγωσα. Εἶπα: «Πιπίνια, φέρε μιὰ κουβέρτα, σκέπασέ την πάνω μου γιατί κρυώνω πολὺ.» Πρῶτα μοῦ 'φερε ἕνα ποτήρι κονιάκ καὶ μιὰ ἀσπι-ρίνη. 'Επеса στὸ κρεβάτι μέχρι τὴν ἄλλη μέρα. Σηκώθηκα, ἀλλὰ ἔγινα καλά.

Δυὸ μέρες ἔμεινα ἐκεῖ. Τὴν Τρίτη μέρα πῆγα στὸ σπῖτι τῆς ἐξαδέλφης μου. Μὲ κράτησε 15 μέρες. 'Εγραψα ἀπ' ἐκεῖ μιὰ ἐπιστολὴ στὴν 'Ανάβυσσο. Περίμενα ἀπάντηση. Τὴν δέκατη ἑβδομὴ μέρα, πῆρα ἀπάντηση. 'Εγραφαν ὅτι: «Στὸ δρόμο ἔχομεν μουσαφίρη. Καὶ ὁ θεῖος σου Θωμᾶς ἦρθε γιὰ νὰ παντρεύει τὸν ἀδελφὸ σου Σάββα. 'Εφερε καὶ μιὰ κοπέλα ἀπ' τὴν Πόλη. Μόλις τὸ διάβασα, πῆρα τὴν ἀπόφαση νὰ γυρίσω στὴν 'Αθήνα. 'Εκεῖνο τὸ βράδυ μᾶς κάλεσε ὁ Συμεὼν Τοζακίδης διότι εἶχε βάφτιση καὶ ἡ πεθερά του ἦταν κουμπάρα. Βρεθήκαμε ἐκεῖνὴ τὴ νύχτα, ἐγλεντήσαμε μὲ τὸ γαμπρό του. 'Επαιξε οὔτι, εὐχαριστήθηκα. 'Ηταν ἡ ὥρα δύο ποὺ διαλύσαμε.»

Τὸ πρῶι εἶπε ὁ γαμπρός μου Σάββας Γρηγοριάδης: «Σήμερα, Πέτρο, μ' ἐσένα θὰ πάμε στὸ συμπέθερο. Νὰ καβαλήσουμε τὰ μουλάρια, δὲν εἶναι μακριά, μιάμιση ὥρα.» Τραβήξαμε μὲ τὰ μουλάρια, ἀνηφόρα στὰ βουνά. Σὲ μιὰ ρεματιά ἦτανε τὸ χωριό. Τὸ λένε Κατατζάκιοι. Πήγαμε μουσαφιεῖοι. Τὸ συμπέθερο τὸν λέγανε Χατζημηνά. Μόλις πήγαμε ἐκεῖ, ὁ γαμπρός μου σύστησε: «'Απ' ἐδὼ ὁ ἐξάδελφος τῆς γυναικάς μου.» Μὲ χαιρέτησε καὶ καθήσαμε. Μείναμε ἐκεῖ τρεῖς μέρες. Τὴν πρώτη μέρα μᾶς τάισε κοτόπουλο, τὴ δεύτερη μέρα ἔσφαξε ἕνα ἐρίφιο, τὴν τρίτη μέρα μᾶς τάισε καϊμάκι μὲ μέλι. Δὲν ἤθελε νὰ μᾶς ἀφήσει καθόλου, ἀλλὰ ἐμεῖς πῶς μπορούσαμε νὰ μείνουμε; Φύγαμε τὴν τέταρτη μέρα καὶ ἤρθαμε πάλι στὸ Παρανέστιον. Κάθησα ἄλλη μιὰ μέρα, μπήκα στὸ τραῖνο κι ἔφυγα. Κατέβηκα στὸ Χατζημπεϊλίκ, ἀπ' ἐκεῖ πήγα μὲ τὰ πόδια πάλι στὴν Φιλύρα. 'Εκεῖ κάθησα ἄλλες πέντε μέρες.

Μιὰ μέρα μοῦ λέει ὁ ἐξάδελφός μου: «'Εξάδελφε, σήμερα τὸ βράδυ θὰ πάμε μ' ἐσένα νὰ κυνηγήσουμε ἀγριογούρουνα. 'Εσὺ ν' ἀνεβῆς σ' ἕνα δέντρο καὶ νὰ μὴ βγάλεις τσιμουδιά.» Πήγαμε ἐκεῖ, ἐγὼ ἀνέβηκα σ' ἕνα δέντρο, δὲν ἔβγαζα τσιμουδιά — οὔτε ἀναπνέαμε. 'Ημουν δυὸ ὥρες πάνω στὸ δέντρο. Μετὰ δυὸ ὥρες ἦρθε ἕνα κοπάδι ἀγριογούρουνα. 'Ο ἐξάδελφός μου ἀπὸ κάτω ἀμολαίει μὲ τὸ γκρά. 'Ενα ἄρσενικό γουρούني ἐκεῖ ἔμεινε. Τ' ἄλλα φύγα. Μέχρι τὸ πρῶι ἔμεινε ἐκεῖ. Τὸ πρῶι πάλι πήγαμε καμὶς δεκαριὰ νοματέοι, φέραμε καὶ δυὸ μουλάρια. Φορτώσαμε καὶ φέραμε σπίτι τὸ ἀγριογούρουνο. Τὸ ζυγίσανε, ἦρθε 167 ὀκάδες. Μοιράσανε καὶ ἐφάγανε. 'Ηρθε ὅλο τὸ χωριό.

Τὴν ἄλλη μέρα ἐγὼ, ὁ Χατζηφώτης, ὁ Δαυὶδ Κορκεβούρογλου πήγαμε πάνω στὰ βουνά γιὰ νὰ μαζέψουμε ὄχλαμουρι. 'Εγὼ μάζεψα ὀλόκληρο τσουβάλι. Κατεβήκαμε στὸ χωριό καὶ τὴν ἄλλη μέρα ἦρθα στὴ Θεσσαλονίκη. Αὐτὴμερὸν μπήκα στὸ πλοῖο καὶ βγήκα στὸν Πειραιά. Εἶχα κοντά μου ἕνα τσουβάλι φλαμούρι καὶ τὰ ρούχα μου. Πῆρα τὸ τσουβάλι, ἀνέβηκα στὴν 'Ανάσταση καὶ ἔβαλα τὸ τσουβάλι μὲ τὸ φλαμούρι στὸ σπίτι τοῦ Λάμπρου 'Εσεόγλου. Εἶπα ὅτι σὲ δυὸ μέρες θὰ γυρίσω θὰ τὸ πάρω. Τὸ ἄφησα ἐκεῖ καὶ ἔφυγα στὴν 'Ανάβυσσο. Αὐτὰ ποὺ κέρδισα ἀπ' τὸ θέρος τὰ ἐξόδευα, δὲν ἔμεινε πεντάρα. 'Η γυναικα ἔκανε μοῦτρα, ἀλλὰ τί νὰ κάνω; 'Η γυναικα τὸν ἄνδρα μὲ τὰ λεφτὰ ἀγαπάει. 'Εὰν δὲν φέρεις χρήματα, σὲ βλέπει σὰ διάβολο. Δὲ λέγει ὅτι με τὸ καλὸ ἦρθε ὁ ἄντρας μου, ὕγεια νὰ 'χομε, δὲν λέγει. Τελοςπάντων.

Στις 20 'Ιανουαρίου 1931 ὁ Θεὸς μᾶς ἔδωσε μιὰ κόρη. Χαρήκαμε, δοξάσαμε τὸ Θεό μας. Νὰ δώσει ζωή, πολλὰ χρόνια. Στις 11 'Απριλίου τὸ 1935 ἀποκτήσαμε ἄλλο παιδί. Νὰ ζήσει κι αὐτός. Μεγάλωσε, πῆγε φαντάρος, ἔγινε λοχίας, ὑπνέτησε 23 μῆνες, ἀπολύθηκε στις 23 Δεκεμβρίου τὸ 1958.

'Ηρθε σπίτι πρὶν τὰ Χριστούγεννα. 'Αλλὰ γαϊδούρι πῆγε, μουλάρι ἦρθε. 'Ανθρώπος δὲν ἔγινε. Διότι τὸν ἀρραβωνιάσαμε, μετὰ ἕνα χρόνο τὸν παντρεύσαμε, ἀνοικτὸ γάμο κάναμε, μὲ ὄργανα, μὲ συγκρότημα, μιὰ χαρὰ ἔκανα τὸ γάμο του, μετὰ πῆρε προίκα 360.000 δραχμές, τραβήχτηκε στὸ σπίτι του, οὔτε μὲ χαιρέτησε πάλι. Νὰ ζήσει, μετὰ θὰ καταλάβει. 'Ο Θεὸς νὰ δώσει 5-6 παιδιά, ἄλλο τίποτα.

Τὸ 1935-1936 ἔγινε ἐπανάσταση τῶν Φιλελευθέρων ἐναντίον στοῦ Λαϊκοῦ Κόμμα. Δὲν ἐπέτυχε. Ὁ Καμμένος ἀπὸ τῆς Μακεδονίας. Ὁ Κολιαλέξης μὲ τὰ πολεμικά. Κι ἐδῶ ἦρθε στρατός, μέχρι ἐπάνω στὴν Ἁγία Βαρβάρα ἀνέβηκαν τὰ κανόνια. Ὁκτῶ ὥρες μέινανε, μετὰ φύγανε. Ἔστειλε τὸ κράτος στρατὸ στὴ Μακεδονία. Πήγανε ἀπ' ἐδῶ φαντάροι στὴν Καβάλα. Μπήκανε στὰ νοσοκομεῖα, ξεφτελίσανε τοὺς ἀρρώστους, τοὺς κακοποιήσανε. Καὶ ἦρθε τὸ Λαϊκὸ Κόμμα. Χειρότεροι ἀπ' τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Βουλγάρους, ὅπως εἶναι τὸ 1922. Στὸν πόλεμο κάνανε ἐκλογὲς καὶ χάσανε τὸ παιχνίδι. Τὰ μέρη ποὺ πήραμε σὲ τρία χρόνια, μᾶς τὰ πήρανε σὲ δυὸ μῆνες. Ἄν δὲν ἦταν ὁ μακαρίτης ὁ Πλαστήρας, εἶχαν ἐλπίδα νὰ πάρουν καὶ τὴν Ἀθήνα ἀκόμα. Εὐτυχῶς, βρήκανε μπροστὰ τοὺς λεοντάρια καὶ μέινανε ἐκεῖ.

Τὸ 1940 ἀποκτήσαμε ἄλλο κοριτσάκι. Τὴν τρέφαμε, τὴ μεγαλώσαμε, ἀλλὰ ἄτυχη, διότι ἄνοιξε πόλεμος ἑλληνοϊταλικός. Τὸ 1940, 28 Ὀκτωβρίου μεσάνυχτα, ἦρθε τελεσίγραφο στὸν Ἑλληνα πρωθυπουργὸ κύριον Ἰωάννη Μεταξά. Κι αὐτὸς εἶπε «ὄχι». Στις 29 κηρύχθηκε πόλεμος. Τὰ παιδιά μας πέσανε στοὺς δρόμους. Ἐπιτάξανε ὅλα τὰ ζῶα, μουλάρια, ἄλογα. Κοντὰ στὰ σύνορα βοήθησαν οἱ γυναικες. Κράτησε ὁ ἑλληνικὸς στρατός 6 μῆνες. Καὶ μέσα στοὺς 6 μῆνες οἱ σύμμαχοί μας κάνανε τὴ δουλειά τους. Μετὰ 6 μῆνες τὸ θηρίο ὁ Γερμανὸς καβάλησε ἐπάνω μας. Ἦττηθήκαμε. Ὁ κύριος Τσολλάκογλου ὁ στρατηγὸς συνθηκολόγησε καὶ γλύτωσε ὅλους τοὺς στρατιῶτες. Καὶ ἦρθε ὁ καθένας σπíti του. Τὸ 1942 ἄρχισε πείνα, ὅλος ὁ κόσμος διαλύθηκε δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Ἄλλοι πήγανε στὴ Μακεδονία, ἄλλοι πήγανε στὴ Λάρισα, ἄλλοι στοῦ Βόλο. Ἄλλοι κάνανε μαύρη ἀγορά. Μὲς στὴν Ἀθήνα, τὰ παλληκάρια, νέοι, γέροντες, ὅλοι πεθαίνουνε. Φωνάζουνε «πεινάω, πεινάω». Πέφτουν χάμω, πεθαίνουνε. Στὰ χωριά δὲν εἶχε τόση πείνα, διότι εἶχαν λάδι μπόλικο. Γι' αὐτὸ ζούσανε οἱ χωριάτες ἐκεῖνες τὶς μέρες. Ὁ Θεὸς νὰ μὴ δείξει ποτὲ μαύρη μέρα. Τὸ 1943 ἔφυγε ἡ πείνα, διότι ἔφτασαν ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ τρῶφιμα, ἄλευρα, φασόλια, βούτυρο, τυρί, ρύζι, κονσέρβες, ζάχαρη, διάφορα πράματα.

Τὸ 1944 στις 29 Ἀπριλίου ἀποκτήσαμε τὸ τελευταῖο μας παιδί. Στις 6 Δεκεμβρίου τοῦ 1944 στὴν Ἀθήνα ἀνάρτικο, πόλεμος ἄρχισε, κράτησε μέχρι 6 Ἰανουαρίου 1945. Ἦρθανε Ἀγγλοι καὶ σταμάτησε. Ἀλλὰ πάλιν ἦταν αἷτιος ὁ μακαρίτης Πλαστήρας. Τοὺς γέλασε, ἀφόπλισε τοὺς ἀνάρτες. Παραδόσανε τὰ ὅπλα, ἀλλὰ δὲν βρέθηκε ἐντάξει στὰ λόγια του. Μετὰ βγήκαν στοῦ κλαρί. Τώρα ἀναμεταξὺ μας πολεμήσαμε, πατέρας μὲ γιό, ἀδελφὸς μὲ ἀδελφό. Σκοτώσαμε Ἑλληνες μὲ Ἑλληνες. Τελευταίως, ἄλλοι πήγανε στὴ Σερβία, ἄλλοι πῆγαν στὴ Ρωσία. Ἦσυχάσαμε ἀναμεταξὺ μας, ἡ διχόνοια ἔμεινε.

Τὸ 1948 ὁ γαμπρός μου Κώστας Γκίκας ἦρθε στὴν Ἀνάβυσσο. Εἶχε πιάσει φίλο τὸν μακαρίτη ἀδελφό μου Λευτέρη. Μιὰ μέρα εἶδε τὴν κόρη μου Ἐλισά. Εἶπε τοῦ ἀδερφοῦ μου: «Αὐτὴ ποῖαν οὐ κόρη εἶναι;». Κι αὐτὸς εἶπε: «Ἀνεμιά μου, τοῦ ἀδελφοῦ μου κόρη.» Λέει: «Φίλε, θέλω νὰ τὴν πάρω γιὰ γυναῖκα, ἂν θέλει ὁ Θεός.» Μιὰ μέρα ἦρθανε οἱ δυὸ τους σπíti, ἄνοιζανε

συζήτηση. Κι ἐγὼ εἶπα: «Παιδί μου, σήμερα εἶσαι ἐστὶ χωροφύλακας, δὲν μπορῶ νὰ δώσω λόγο· καὶ ἡ κόρη μου ἀκόμα μικρή. Ἐστὶ ν' ἀπολυθεῖς καὶ ἡ κόρη μου νὰ μεγαλώσει. Τότες ἔλα νὰ στη δώσω.» Ἦτανε τυχερό, ἔγινε ἡ δουλειά, δώσαμε λόγο. Μόλις ἀκούστηκε, ὁ ἀστυνόμος ἔκανε μετάθεση στὸ Λαύριο. Δὲν πέρασαν 10 μέρες, πάλι κἀνανε μετάθεση στὰ Γιούρα. Ἐκανε ἐκεῖ 4 μῆνες. Πάλι κἀνανε μετάθεση στὸ Γύθειο. Τὸ 1951 ἀπολύθηκε, ἦρθε ἐδῶ. Πῆρε τὴν Ἑλισώ, πῆγε στὴν πατρίδα του. Ἐκεῖ στεφανώθηκε. Καθίσανε ἓνα μῆνα στὸ χωριὸ Κλεισούρα, καὶ μετὰ ἦρθαν. Κι ἐγὼ τοὺς ἐφτιαξα σπίτι νὰ ζήσουνε νὰ γεράσουνε, ὁ Θεὸς νὰ χαρίσει μακρὰν ζωὴν. Μέχρι τὸ 1953 ἐδῶ καθίσανε καὶ μετὰ φύγανε στὴν Ἀθήνα. Ἐκεῖ ἄνοιξε περὶ πτερο (1955-56). Μετὰ ἔγινε ὑπάλληλος στὰ καφενεῖα μέχρι τὸν Ἰούλιο τοῦ 1963. Ἦρθε ξανά στὴν Ἀνάβυσσο κι ἐδῶ ζεῖ τώρα σὰν μπέης.

Τὴν ἡμέρα τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος, εἴχαμε τοπικὴ ἐορτή. Γίνεται πανηγύρι. Ὁ γαμπρός μου ὁ Κώστας εἶχε ἓνα συνάδελφο, τὸν λένε Παναγιώτη Σπαντιδέα. Καθίσανε στὴν παρέα, σ' ἓνα καφενεῖο. Φάγανε, ἤπιανε καὶ χορεύανε. Μετὰ ἦρθανε στὸ σπίτι. Λίγο καθίσανε καὶ ὁ γαμπρός μου Κώστας ἄνοιξε τὴ συζήτηση: Εἶπε: «Μπαμπά, ὁ φίλος μου θέλει τὴν Ἀρετὴ, τί λὲς ἐσύ;» Κι ἐγὼ εἶπα: «Παιδί μου, τὸ κορίτσι δὲν εἶναι δικό μου, δικό σου εἶναι. Ἐγὼ δὲν τὸ γνωρίζω τὸ παιδί. Ἄν τὸ ξέρεις, δῶσ' το.» Εἶπε κι αὐτός: «Ἀφοῦ μοῦ τὸ δίνεις τὸ κορίτσι ἐμένα, μὴν ἀνακατεύεσαι, ἐγὼ θὰ τὰ κανονίσω.» Τὴν ἄλλη μέρα δώσαμε λόγο καὶ τελείωσε. Μετὰ δύο μῆνες ἦρθε ὁ συμπτέρος παπα-Θανάσης ἱερέας καὶ γνωρισθήκαμε. Μετὰ ἓνα χρόνον, 30 Ὀκτωβρίου 1960, τελέσθηκε ὁ γάμος.

Στις 4 Αὐγούστου 1961 φέρανε στὸν κόσμον ἓνα διάδοχον, νὰ ζήσουνε πολλὰ χρόνια γονεῖς καὶ τὰ παιδιὰ. Τὸ 1963, 4 Μαΐου, φέρανε στὸν κόσμον καὶ ἓνα κοριτσάκι· νὰ ζήσει κι αὐτὴ. Τώρα καὶ ὁ γαμπρός μου δουλεύει στὸ ἐργοστάσιο· παίρνει βασικὸ μεροκάματο 65 δραχμές. Ζεῖ κι αὐτὸς μὲ τὴν οἰκογένειά του καὶ συντηρεῖται, κανένα δὲν ἔχει ἀνάγκη. Μόνο τὸ Θεό. Πίκρα, πόνο, νὰ μὴ δώσει. Ἐκτίσα ἓνα σπίτι στοὺς Ἅγιους Ἀναργύρους, ὁδὸς Νικολάου Πλαστήρα, ἀρ. 39. Τώρα ἔχομε.

Ἐν Ἀναβύσσῳ 1964

Πέτρος Νικολάου Πασαλίδης

* Διάβαζε 1926.

III. ΤΟ ΧΩΡΙΟ ENEXIA — MARTYRIEΣ

Ἑρευνητής Κ.Μ.Σ.
Ἑρμόλαος Ἀνδρεάδης

Πληροφορητὲς (1960)
Μιχάλης Ἀβραμίδης
Γεώργιος Θανάπας
(Ἀνάβυσσος)

I. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ - ΣΥΝΑΛΛΑΓΕΣ

Τὸ χωριό μας ἦταν ἓνα μικρὸ ἐμπορικὸ κέντρο. Βρισκόταν πάνω στὸ δρόμο τῶν караβανίων, στὸ *Κάϊσερι τζεντασι* (λεωφόρο Καισαρείας) καὶ εἶχε μεγάλη κίνηση. Κάθε μέρα περνοῦσαν ἀπ' ἐκεῖ караβάνια ποὺ κουβαλοῦσαν ἐμπορεύματα ἀπὸ τὸ Χαλέπι στὴν Καισάρεια καὶ τανάπαλιν. Τὰ караβάνια αὐτὰ διανυκτέρευαν στὰ 11 χάνια τοῦ Ἐνεχίλ. Ἐφοδιάζονταν ἀπ' ἐκεῖ τροφὲς γιὰ τὰ ζῶα τους, ἄχυρο καὶ κριθάρι, γιατί ἄλλοι ἐνδιάμεσοι σταθμοὶ δὲν εἶχαν παραγωγὴ ζωοτροφῶν.

Φυσικά, ἡ παραγωγὴ μόνο τοῦ Ἐνεχίλ δὲν ἔφτανε ὥστε νὰ τροφοδοτεῖ τὰ караβάνια. Εἶχε 17 χωριά γύρω του ποὺ τὸ ἐφοδίαζαν μὲ τὴν παραγωγὴ τους. Μᾶς ἔφερναν τὰ χωριά αὐτὰ κριθάρι, φασόλια, μαλλί, τυρί, βούτυρο, πετμέζι. Ὅτι εἴχαμε ἀνάγκη ἀπ' αὐτά, τὸ κρατούσαμε· τὸ ἄλλο τὸ πουλούσαμε στὰ караβάνια. Τὰ τούρκικα χωριά ἦταν πιὸ κοντὰ σὲ μᾶς παρὰ στὴ Νίγηδ. Γι' αὐτὸ τὰ προϊόντα τους τὰ ἔφερναν σὲ μᾶς. Τὸ σιτάρι τους τὸ πουλούσαμε ἐμεῖς στὴ Νίγηδ· ἐπίσης τὸ κριθάρι, τὸ βούτυρο. Καὶ ἡ ἀστυνομία τους ἦταν σὲ μᾶς.

Δυὸ ὑπαίθριες ἀγορὲς εἴχαμε στὸ Ἐνεχίλ: τὸ Ἀνσαὰ τσαρσί καὶ τὸ Γιοχαρί τσαρσί. Ἐκεῖ ἦταν ὅλα τὰ μαγαζιά, τὰ ἐργαστήρια. Τὸ χωριό μας εἶχε 20 μπακάλικα, σχεδὸν ὅλα ἐλληνικά· δυὸ ἀπ' αὐτὰ ἦταν τούρκικα. Τὰ μαγαζιά αὐτὰ πουλοῦσαν ὅλα τὰ εἶδη τῆς μπακαλικῆς· ἐπίσης μανιφατούρα καὶ γεωργικά ἐργαλεῖα. Ὑπῆρχε καὶ πρατήριο τῆς Ρετζί, τοῦ Μονοπωλίου, ποὺ τὸ εἶχε Τοῦρκος. Ἦταν 6-7 σιδεράδικα χριστιανικά, 4 καφενεῖα (2 ἐλληνικά καὶ 2 τούρκικα), 2 φοῦρνοι τούρκικοι, 2 κουρεῖα τούρκικα.

Τὰ 17 γύρω μας χωριά (15 τούρκικα καὶ 2 ἐλληνικά) ἀγόραζαν ἀπὸ μᾶς ὅλα τὰ εἶδη τῆς μπακαλικῆς καὶ τὰ γεωργικά ἐργαλεῖα. Δικοί μας τσερτζιτζήδες (ὑπαίθριοι ἐμποράκοι) γύριζαν στὰ χωριά τους καὶ τοὺς πουλοῦσαν ὑφάσματα καὶ ψιλικά.

Τὰ μπακάλικά μας ψώνιζαν ἀπὸ τὴ Νίγηδ καὶ ἀπὸ τὴν Καισάρεια. Ἀλλὰ καὶ μεῖς πηγαίναμε ταχτικά στὴ Νίγηδ. Δέκα φορὲς τὸ χρόνο θὰ πηγαίναμε ἐκεῖ, μὲ τὸ ζῶο ἢ μὲ τὸ ἄλογο· βοδάμαξες δὲ μποροῦσαν νὰ πᾶνε ἐκεῖ. Πουλούσαμε στὴ Νίγηδ τὰ προϊόντα μας, σιτάρι, κριθάρι, βούτυρο. Ἀπ' ἐκεῖ ἀγοράζαμε εἶδη μπακαλικῆς, γιατί ἦταν φτηνότερες οἱ τιμές. Καὶ γιὰ ψιλικά

καί γιά προικιά τῶν κοριτσιῶν, στή Νίγη πηγαίναμε — ἑπτὰ ὥρες δρόμος ἦταν μέ τό ζῶο.

Γιατρό δὲν εἶχαμε στοῦ Ἑνεχίλ. Πηγαίναμε τοὺς ἀρρώστους στή Νίγη, στοὺν Ἀρμένη γιατρό Πεντρὸς ἀγά. Καί γιά φάρμακα πηγαίναμε στή Νίγη. Ἐκεῖ ἦταν καί ὁ Ἑλληνας γιατρός Ραφαήλ ἐφέντη. Ἦταν *μπελεντιγιέ ντοκτοροῦ* (δημαρχιακὸς γιατρός). Πήγαινε στὰ χωριά γιὰ αὐτοψίες.

Στὶς 100 οἰκογένειες οἱ 10 εἶχαν ἀνθρώπους στὴν ξενιτιά. Πήγαιναν στὴν Πόλη καί στὴ Σμύρνη. Ἐκεῖ ἔκαναν τὸν καφεκόπτη, τὸ μπακάλη, τὸ χαμάλη. Μερικοὶ πήγαιναν στὴν Ἀμερικὴ· ἐκεῖ δούλευαν σὲ ἐργοστάσια. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς εἶχαν γυρίσει στοῦ χωριό. Ἄλλοι, 5-10, ἔμεναν στὴν Ἀμερικὴ· πήραν ἐκεῖ καί τὶς οἰκογένειές τους. Καί ἓνας Τοῦρκος ἀπ' τὸ χωριό μας εἶχε πάει στὴν Ἀμερικὴ· ὅπως μάθαμε, γύρισε καί πέθανε στοῦ χωριό.

Γιὰ ξενιτιά πήγαιναν ἐπίσης στὴν Ταρσό, στὰ Ἄδανα καί στὴ Μερσίνα. Δούλευαν ἐκεῖ στὰ ἀσβεστοκάμινα. Τὸν Ὀκτώβριο ἔφευγαν, τὸ Πάσχα γύριζαν στοῦ χωριό. Οἱ χωρικοὶ γύριζαν νωρίτερα, τὸ Φεβρουάριο, γιατί εἶχαν τὶς γεωργικὲς τους ἀσχολίες στοῦ χωριό.

Τὸ Ἑνεχίλ εἶχε καί δυὸ τζαμιά· τὸ ἓνα ἦταν μισοχτισμένο. Εἶχε καί *μεντρεσέ* (ιεροδιδασκαλεῖο), ἀλλὰ δὲ λειτουργοῦσε. Εἶχε ἐπίσης ἀστυνομικὸ σταθμὸ μὲ 4 χωροφύλακες καί 1 ἀξιωματικὸ. Εἶχε καί περιοδεύουσα ἑφιππο χωροφυλακὴ μὲ 12 χωροφύλακες.

Ἀρχεῖο Προφορικῆς Παράδοσης
Καπαδοκία, χωριὸ Ἑνεχίλ
(Φάκελλος 230)

Ἑρευνήτρια Κ.Μ.Σ.
Σοφία Ἀναστασιάδου

Πληροφορητῆς
Μιχ. Ἀβραμόγλου

2. ΑΣΒΕΣΤΑΔΕΣ

Ἀπ' τὶς τρακόσιες τόσες οἰκογένειες ποὺ εἴμαστε στοῦ Ἑνεχίλ, ἦταν δὲν ἦταν πενήντα τὰ σπίτια ποὺ δὲν ἔβγαζαν ἀσβεστά. (Πάντως οἱ Τοῦρκοι μας ποτὲ δὲν πήγαιναν ἐργάτες στ' ἀσβεστοκάμινα.) Εἶχαμε μάθει τὴν τέχνη ἀπ' τὴ Σουλούτζοβα.

Ἀπ' τὸ χωριό μας ξεκινοῦσαν κάθε χρόνο τὸ χειμῶνα γιὰ τὴν Κιλικία 10-15 *οὐστάδες* (=ἐργολάβοι). Ὁ καθένας ἔπαιρνε μαζί του τὸ τσοῦρμιο του, ἀπὸ 6-10 ἐργάτες. Πλέρωνε τὸν κάθε ἐργάτη 2½ γρόσια μεροκάματο καί τὴν τροφή του. Τρία γρόσια μεροκάματο ἔδινε στοὺν ἐπιστάτη τους.

Δουλεύαμε στὴν περιοχή τῆς Ταρσοῦ καί τῆς Μερσίνας. Ἐκεῖ ὁ οὐστάς γύριζε τὰ χωριά καί μελετοῦσε νὰ βρεῖ σὲ ποιά τοποθεσία μπορούσε νὰ

έτοιμάσει καμίνι: έπρεπε νά έχει έκει κοντά κατάλληλη ξυλεία γιά ν' άνάψει τό καμίνι, κατάλληλη πέτρα γιά νά βγάλει τόν άσβέστη της.

Έδινε ό ουστάς στό νοικοκύρη τής τοποθεσίας 10-20 καντάρια άσβέστη, γιά νά τή νοικιάσει. Ένα καμίνι κατά μέσο όρο έβγαζε 150 καντάρια άσβέστη — καί τό κάθε καντάρι πουλιότανε 15-18 γρόσια στήν Ταρσό καί στ' Άδανα. Άν λογαριάσεις πώς ό κάθε ουστάς έκαιγε 5-6 τέτοια καμίνια κάθε χειμώνα —μερικοί πού δούλευαν μέ περισσότερους έργάτες έφταναν καί στά 8 καμίνια— θά καταλάβεις πώς οί ουστάδες ήταν άπ' τούς πιό «πλούσιους» τού χωριού μας.

Δέ μπορούσαν βέβαια νά είναι όλοι ουστάδες — όλοι δέν ξέρουν τήν τέχνη νά κλείνουν ένα καμίνι. Έμείς, οί άπλοι έργάτες, σκάβαμε τό λάκκο καί κλείναμε έπειτα τό καμίνι πάνω στά σχέδια τού ουστά. Δύσκολη δουλειά. Δουλεύαμε μέ τό λοστό καί τό βαριό νά βγάλουμε τήν πέτρα, νά ξεριζώσουμε άγριοελιές, πουρνάρια, θυμάρια, γιά νά κάψουμε τό καμίνι. Όμως έτσι είχαμε νά ζήσουμε τά σπίτια μας καλύτερα παρά άν δουλεύαμε γή δική μας.

Καμίνια στήν Κιλικία δέν κάνανε άπό πολλά χωριά. Αύτή τή δουλειά προπάντων τήν κάνανε χριστιανοί άπ' τά Μαντένια: άπ' τό Μπουλγάρ, τό Μπερεκετλί καί άπ' τό Άκντάγ Μαντέν. Οί Σουλουτζοβιανοί, πού ήταν κι' αύτοί άπ' τό Άκντάγ Μαντέν —έτσι λέγανε οί πατεράδες μας— έκαιγαν καμίνια καί στό χωριό τους, πάνω στά βουνά τους καί πουλούσανε έπειτα τόν άσβέστη στά χωριά τής περιφέρειάς μας.

Άρχείο Προφορικής Παράδοσης
Καπαδοκία, χωριό Ένεχιλ
(Φάκελλος 230)

Έρευνητής Κ.Μ.Σ
Έρμόλαος Άνδρεάδης

Πληροφορητής
Έήλιος Άγγελίδης
(Άνάβυσσος)

3. ΠΩΣ ΕΓΙΝΕ ΤΟ ΧΩΡΙΟ ΑΝΑΒΥΣΣΟΣ

Όλη αύτή ή περιοχή λέγεται άνέκαθεν Άνάβυσσος. Έδω ήταν άλλοτε ρουμάνι. Ό τόπος ήταν γεμάτος σχοίνα. Άπ' τά τσακάλια, φοβόσουνε νά μπείς μέσα. Μερικοί τσομπάνηδες Βλάχοι είχαν καλύβια μόνο.

Στην παραλία έμεναν πρόσφυγες Άρετσιανοί κάτω άπό αντίσκηνα. Έκεί έμεναν καί Φωκιανοί σέ αντίσκηνα καί σέ παράγκες. Έδω στήν Άνάβυσσο¹ έμεναν σέ αντίσκηνα κάτι Βουρλιώτες.

Τό τί τραβούσαμε δέ λέγεται. Ούτε ό Χριστός δέν ύπόφερε έτσι. Κοιμό-

μαστε στὰ ἀντίσκηνα μὲ τὶς ἀλεποῦδες καὶ μὲ τὰ φίδια. Ὁλὴ τὴ μέρα βγάζαμε ρίζες καὶ κούτσουρα ποὺ τὰ κάναμε κάρβουνα γιὰ νὰ ζήσουμε. Νερὸ δὲν εἶχαμε. Ψωμί ἀγοράζαμε ἀπὸ τὸ Λαύριο. Ἐπρεπε νὰ τὸ παραγγεῖλουμε καὶ νὰ τὸ πληρώσουμε μιὰ μέρα πιὸ μπροστά. Τὴν ἄλλη μέρα μᾶς τὸ ἔφερναν μὲ τὰ γαϊδούρια, μπαγιατικό καὶ κομματιασμένο.

Οἱ ντόπιοι ἀλβανόφωνοι Καλυβιώτες ποὺ εἶχαν χτήματα στὴν Ἀνάβυσσο μᾶς ἔβριζαν Τούρκους. Θέλαμε ἓνα τσαμπὶ σταφύλι νὰ δροσιστοῦμε καὶ δὲ μᾶς ἔδιναν· μᾶς τὸ πουλοῦσαν 5 δραχμὲς τὴν ὁκά, τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη!

Ἡ περιοχὴ ἀνῆκε στὴ μονὴ Πετράκη. Τσιφλίκια εἶχαν ἐκεῖ ὁ Δημητριάδης στὴν τοποθεσία Τουρκοχώραφο καὶ ὁ Μάρκελλος στὴ θέρμη Γιουρντά. Ὁ τόπος ἀπαλλοτριώθηκε. Ὁ Ἐποικισμὸς ἀνάθεσε τὸ χτίσιμο σπιτιῶν σὲ ἐργολάβο· ἐγὼ ἤμουν ἓνας ἀπὸ τοὺς ὑπεργολάβους.

Τὸ 1924 ἄρχισε τὸ χτίσιμο τῶν σπιτιῶν καὶ τέλειωσε τὸ 1926. Τὰ σπίτια εἶχαν χτιστεῖ γιὰ τοὺς Ἀρετσιανούς. Ἀλλὰ αὐτοὶ δὲν δέχτηκαν νὰ κατήσουν ἐκεῖ. Τότε ὁ πρόεδρος τῶν Ἀρετσιανῶν Καμπανίδης κάλεσε τοὺς Ἐνεχιλῆδες ποὺ κάθονταν στὰ Ταμπούρια τοῦ Πειραιᾶ σὲ ἀντίσκηνα. Μαζί μ' αὐτοὺς ἦρθαν καὶ ἄλλοι. Ἐτσι γέμισε ὁ συνοικισμὸς.

Ἐδῶ ἀσχολοῦμαστε μὲ τὴ γεωργία. Ἀπὸ τὸ 1926 ὡς τὸ 1927 ζευγαρίζαμε στοὺς ἐλαιῶνες τοῦ Μελισουργοῦ. Τὸ 1928 ὁ τσιφλικοῦχος αὐτὸς μᾶς ἀπαγόρευε τὴν καλλιέργεια. Διαμαρτυρηθήκαμε ὅλοι μὲ τὰ γυναικόπαιδα μαζί. Ὁ τσιφλικοῦχος ἔφερε χωροφύλακες ἀπὸ τὸ Λαύριο καὶ τὸ Κορωπὶ καὶ μᾶς χτύπησαν. Μ' ἔβαλαν κι ἐμένα φυλακὴ.

Τρία χρόνια σπέρναμε χωρὶς λίπασμα· δὲν ξέραμε ὅτι τὰ χώματα ἦταν ἀδύνατα· δὲ φάγαμε ψωμί.

Τὸ 1928 ἔπεσε ἀρρώστεια. Ὁ κόσμος πέθαινε ἀπὸ τὶς θέρμες. Πολλοὶ φοβήθηκαν καὶ ἔφυγαν.

Πέντε χρόνια ἐκχερσώναμε τὶς ρίζες καὶ φτιάχναμε ἀπ' τὰ κούτσουρα κάρβουνα, ποὺ τὰ κατεβάζαμε μὲ τὰ κάρα στὴν Ἀθήνα. Αὐτὸ κράτησε ὡς τὸ 1931. Τότε ἔγινε διανομὴ γῆς. Ἐνῶ εἶχε πεῖ ἡ Ἀποκατάσταση ὅτι θὰ μᾶς δώσει ἀπὸ 120 στρέμματα κλῆρο, τελικὰ μᾶς ἔδωσαν 58 μόνο στρέμματα. Κάνουμε σιτάρι, ἄρακά, κουρκιά, λίγες ἐλιές [...]

Ὡς τὸ 1956, ἔδω τὸ χωριὸ λεγόταν Ἀρετσού· τώρα λέγεται Ἀνάβυσσος.

Τὸ παραλιακὸ χωριό, ὅπου εἶναι οἱ Φωκιανοί, λέγεται Φώκαια.

Ἀρχεῖο Προφορικῆς Παράδοσης
Καπαδοκία, χωριὸ Ἐνεχιλ
(Φάκελλος 230)

1. Ἀνάβυσσος λέγεται τὸ μεσογειακὸ χωριό. Τὸ παραλιακὸ χωριό, ποὺ ἀπέχει 1.200 μ., λέγεται Φώκαια.

Ἑρευνήτρια Κ.Μ.Σ.
Ἑλένη Γλύκατζη

4. ΤΟΠΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ὅπως εἶναι φυσικό, οἱ πληροφορητές μας θυμοῦνται μὲ ζωντάνια τὰ γεγονότα τῆς πρόσφατης ἱστορίας πού τὰ περισσότερα τὰ ἔζησαν κιόλας. Ἀπὸ τὰ πιὸ παλιὰ γεγονότα ἐκεῖνο πού μένει ζωντανὸ στὴ μνήμη τους εἶναι οἱ ἐπιδρομὲς τῶν ἀτάκτων πού τοὺς ἀναφέρουν μὲ τὸ ὄνομα Τσερκέζηδες καὶ Κιούρτηδες. Οἱ Τσερκέζηδες ἔρχονταν ἀπὸ τὸ Κοζάν-Ντάγ¹. Στὰ πιὸ παλιὰ χρόνια, τὴν ἐποχὴ τῶν παππούδων τῶν πληροφορητῶν μας, οἱ Τσερκέζηδες κáναν δλόκληρες ληστρικὲς ἐπιδρομὲς ἐνάντια στὰ διάφορα χωριά καὶ στὸ Ἐνεχιλ. Στὸ χωριὸ μας ὅμως τὰ πράγματα δὲν ἦταν εὐκόλα γι' αὐτοὺς· οἱ Ἐνεχιλιῶτες ἦταν γνωστὰ παλληκάρια σ' ὅλη τὴν Καππαδοκία· Γκιαοὺρ Ἐνεχιλ καὶ Ἄς-Ἐνεχιλ λέγαν οἱ ἔχθροί τους, ἀπὸ τὸ κακὸ τους, τὸ χωριό. Ὑστερα οἱ ὀνομασίες αὐτές, κυρίως τὸ Γκιαοὺρ Ἐνεχιλ, ἔμειναν κι' ἔγιναν γνωστὲς σὲ ὅλους, Τούρκους καὶ Χριστιανούς τῆς περιφέρειας. [...]

Ἐνα μέρος τῶν Τσερκέζηδων αὐτῶν πρὶν ἀπὸ 80 κοντὰ χρόνια διάλεξε γιὰ μόνιμη ἐγκατάσταση ἕνα μέρος κοντὰ στὸ Καβλάκ-Τεπέ, ὅπου ἔκτισαν τὸ χωριὸ Τσερκεζλέρ. Κι' αὐτοὶ ὅμως δὲν ἔξεχασαν τίς παλιὲς ληστρικὲς τους συνήθειες, μόνο πού τίς ἐξασκοῦσαν σὲ μικρότερη κλίμακα. Καταπατοῦσαν τὰ χωράφια, κλέβαν ζῶα καὶ ἐπιδίδονταν στὸ μικροπλιάτσικο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο δὲν ἐξαιροῦσαν Τούρκους ἢ Χριστιανούς. [...]

Ἐνα ἄλλο ἐπίσης γεγονὸς πού θυμοῦνται οἱ πληροφορητές μας καὶ πού εἶναι δεμένο μὲ τὴν οἰκονομία τοῦ χωριοῦ εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ συμπατριώτη τους Σαпкаλὲ Μιχάλη. Τὸν λέγαν Σαпкаλὲ γιὰτὶ ἦταν ὁ πρῶτος πού ἔφερε τὸ καπέλο στὸ χωριό. Δὲν τὸ βγάζε ποτὲ ἀπὸ τὸ κεφάλι του, λένε οἱ πληροφορητές μας, μ' αὐτὸ πέθανε.

Παιδὶ ὁ Σαпкаλὲ Μιχάλ πῆγε στὰ 1890 στὴ Ρουμανία· ἐκεῖ ἔκανε λεφτὰ καὶ γύρισε στὰ 1909 στὸ χωριό, ὅπου καὶ ἀνοίξε ἕνα μπακάλικο. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ ὑπέδαφος τοῦ χωριοῦ ἦταν πλούσιο σὲ ἀνθράκα (οἱ πληροφορητές λένε ὅτι ὑπῆρχε καὶ πετρέλαιο, ἀλλὰ δὲν φαίνεται πιθανόν). Στὸ δρόμο πρὸς τὸ Σιντέλ, στὸ Χατζηχαμζά Ντερεσι ὅπου ὑπῆρχαν χειμαδιὰ τῶν Ἐνεχιλιῶτων, εἶχε τὸ ἔδαφος κάρβουνο. Ἐξυπνὸς ἄνθρωπος ὁ Σαпкаλὲ Μιχάλ, διέθεσε χρήματα κι' ἔφερε μηχανήματα νὰ δουλέψει τὰ ἀνθρακορυχεῖα καὶ ἄρχισε πραγματικὰ τὴν πρώτη παραγωγὴ. Δὲν πρόφτασε ὅμως νὰ χαρεῖ τὸ ἔργο του, γιὰ τὸ ὁποῖο εἶναι ὡς σήμερα ἰδιαίτερα περήφανοι οἱ συμπατριῶτες του. Μόλις κηρύχθηκε ὁ Πρῶτος Παγκόσμιος Πόλεμος στρατεύθηκε ὁ Σαпкаλὲ-Μιχάλ, ἔφυγε ἀπὸ τὸ χωριό, καὶ τὸ ἀνθρακορυχεῖο μὲ ὅλα τὰ μηχανήματα τὸ ἐπίταξαν οἱ τούρκικες ἀρχές, οἱ ὁποῖες ἀνέλαβαν καὶ τὴν ἐκμετάλλευσή του. Ὁ Σαпкаλὲ Μιχάλ δὲν ξαναεῖδε τὸ μεγαλεπήβολο ἔργο του· πέθανε περίλυπος στὴ Καρατζόβα.

Ἡ ἀποδημία τοῦ Σαπκαλέ Μιχάλ στή Ρουμανία μᾶς φέρνει σ' ἓνα ἄλλο ζήτημα πού κατὰ κάποιο τρόπο ἀποτελεῖ πρόβλημα ὅλου τοῦ καππαδοκικοῦ πληθυσμοῦ τῶν χρόνων ἐκείνων, τὴν ξενιτιά [...].

Τὰ γεγονότα τῆς πρόσφατης ἱστορίας, ὅπως εἶναι φυσικό, εἶναι πιὸ ἔντονα καὶ πιὸ καθαρά γραμμένα στὴ μνήμη τῶν πληροφορητῶν μας. Ἀς δοῦμε πρῶτα τὴν ἀπήχηση πού εἶχε ἡ ἀνακήρυξη τοῦ β' τουρκικοῦ συντάγματος στὴ μακρινὴ αὐτὴ γωνιά τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

Γνωρίζομε πὼς σὲ ἄλλα χωριὰ τῆς περιφέρειας πού μελετᾶμε ἡ ἀνακήρυξη τοῦ συντάγματος τῶν Νεοτούρκων, πού σήμαινε κατὰ κάποιο τρόπο τὸ ξύπνημα τῆς ἐθνικῆς συνείδησης τῶν Ὀθωμανῶν, ἀπετέλεσε γιὰ τὶς διάφορες μειονότητες πού κατοικοῦσαν στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία τὸ σύνθημα ἐνὸς ἄγνωστου, ὑποσυνείδητου θὰ ἔλεγε κανεὶς, κινδύνου. Στὸ Ἐνεχιλ δὲν ἔχομε καθόλου αὐτὴν τὴ σκοτεινὴ ἀτμόσφαιρα. «Σὰν μάθαμε τὴν ἀνακήρυξη τοῦ Χουριέτ», λένε οἱ πληροφορητές μας, «βγήκαμε στοὺς δρόμους Τούρκοι καὶ Χριστιανοὶ καὶ φωνάζαμε «ζήτω τὸ Σύνταγμα», χωρὶς καλὰ-καλὰ νὰ ξέρομε τὸ γιὰτί». Ὑστερα ἄρχισε γλέντι, λέει, πού βάσταξε ἴσαμε ἄργα τὴ νύκτα. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ μᾶς δείχνει γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ τὴ συναδέλφωση καὶ τὴν ἀλληλεγγύη πού ἐπικρατοῦσε ἀνάμεσα στοὺς συντοπίτες Τούρκους καὶ Χριστιανούς. Ὡστόσο τὸ σύνταγμα, τουλάχιστον γιὰ τοὺς Χριστιανούς, σήμαινε τὴν αὐγὴ μεγάλων δεινῶν. «Τότε», λένε οἱ Ἐνεχιλιῶτες, «ἄρχισαν νὰ μᾶς παίρνουν στὸ στρατό. Μᾶς ἔστελναν νὰ δουλεύομε στὴν πέτρα» ὥς τὸ Ἐρζερούμ καὶ πιὸ πέρα μᾶς πηγαῖναν». Ἀπὸ τὰ περὶ ἐργα αὐτὰ καταναγκαστικά ἔργα δραπετεύσαν, ὅπως ἦταν φυσικό, πολλοὶ Ἐνεχιλιῶτες, πού ἦταν συνηθισμένοι στὴν ἐλευθερία καὶ στὴ παληκαροσύνη. Καὶ τότε ἄρχιζαν οἱ δόξεις τῶν *κελεριῶν*. Ἀπὸ κρυψώνα σὲ κρυψώνα, ἀπὸ κελὲρι σὲ κελὲρι δηλαδὴ, περνοῦσαν μέρες καὶ νύχτες πολλὰς φορὲς γιὰ ν' ἀποφύγουν τὴν καταδίωξη τῶν ἀρχῶν, πού ὅσο περνοῦσε ὁ καιρὸς καὶ συννέφιαζε ἡ παγκόσμια ἀτμόσφαιρα, γινόταν πιὸ ἔντονη.

Ἡ κήρυξη τοῦ Α' Εὐρωπαϊκοῦ Πολέμου καὶ τὸ πρῶτο μεγάλο ματοκύλισμα τῆς Εὐρώπης στὸν 20^{ον} αἰῶνα ἔφερε ὥς τὸ ἀνίδεο καὶ μακρινὸ Ἐνεχιλ τὸν ἄερα τῆς τρομοκρατίας. Οἱ Ἐνεχιλιῶτες δὲν πᾶνε πιά στὴ χαλασμένη ἐκκλησιά τοῦ Σοκμὲν νὰ προσκυνήσουν στὴ χάρη τοῦ Ἁγίου πού γιόρταζε στίς 3 τοῦ Νοέμβρη.

Τότε, στὰ 1917, ἔκλεισαν καὶ τὰ 2-3 χριστιανικὰ καφενεῖα τοῦ χωριοῦ. «Προτιμούσαμε», λένε, «νὰ πηγαῖνομε στὰ τουρκικὰ, ἡμῶν πιὸ σὰ στὸ σπίτι μας». Μέσα στίς ἀναπομπουλές αὐτὲς βγάζαν μόνο Τούρκο μονχτάρη, ὅπως ἔγινε στὰ 1914. «Ἐμεῖς ἡμᾶσαν», λένε οἱ Ἐνεχιλιῶτες, «ἀγαπημένοι μὲ τοὺς συγχωριανούς μας τοὺς Τούρκους, ἀφήναμε λοιπὸν τὸ μouxτάρη τους νὰ πηγαίνει καὶ γιὰ μᾶς στὴ Νίγδη· γι' αὐτὸν δὲν ἦταν δύσκολο».

Τὸ μεγάλο ὅμως κύμα τῆς τρομοκρατίας πού ξέσπασε ἀκάθεκτο καὶ μὲ αἱματηρὲς συνέπειες γιὰ τὴν περιοχὴ μας ἦταν στὰ 1920, μὲ τὴν εἴσοδο τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ στὴ Μικρασία, τὴ χαλάρωση τῆς τουρκικῆς διοίκησης,

πού είχε σὰν ἐπακόλουθο τὴν ἀναζωογόνηση τῆς ὀχλοκρατικῆς διάθεσης τῶν τούρκικων πληθυσμῶν.

Φοβερό ἦρθε στὸ Ἑνεχίλ τὸ νέο ὅτι οἱ Τούρκοι μάζεψαν ὅσους ἄνδρες χριστιανοὺς μπορέσαν ἀπὸ τὸ Μπερκετλί-Μαντέν, τοὺς πῆγαν σὲ μιὰ τοποθεσία Τσερτζελί κατὰ τὴν Κιλικία ὅπου ὑπῆρχε ἓνα δάσος, καὶ ἐκεῖ ἄλλους ἔκασαν καὶ ἄλλους ἔσφαξαν. Σώθηκε ἓνας ἀπ' αὐτοὺς, πού κατέφυγε ἔντρομος στὸ Ἑνεχίλ καὶ διηγήθηκε τὰ διατρέξαντα. Καὶ στὸ ἴδιο μέσα τὸ Μπερκετλί σημειώθηκαν κρούσματα σφαγῶν τῶν Χριστιανῶν.

Ἀπὸ τὴ Σουλούτζοβα δὲν ἄργησαν νὰ φτάσουν τὰ ἴδια νέα. Τούρκοι σφάζαν ἀδιάκριτα ἄνδρες καὶ γυναῖκες πού πέφταν στὰ χέρια τους. Ἔσπευδαν οἱ ἄλλοι νὰ κατεβοῦν στὸ Ἑνεχίλ, ὅπου ἡ φιλία τῶν Τούρκων Ἑνεχίλιωτῶν πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς συντοπίτες τους ἦταν ἀσπίδα γιὰ ὅλους. Ὅγδόντα πάνω-κάτω ἄτομα σφάζαν οἱ Τούρκοι ἀπὸ τὸ Μπερκετλί Μαντέν, καμμιά δεκαριά ἀπὸ τὴ Σουλούτζοβα· ἀνάμεσά τους καὶ μιὰ Ἑνεχίλιώτισα πού εἶχε φύγει νύφη στὴ Σουλούτζοβα. Στὸ Ἑνεχίλ τὰ πράγματα ἦταν πολὺ καλύτερα· βέβαια ὁ φόβος βασίλευε παντοῦ καὶ εἶχε ἐδῶ καὶ χρόνια πιά βγάλει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὸ κανονικὸ ρυθμὸ τῆς ζωῆς τους, αἶμα ὅμως δὲν χύθηκε.

Ἀρχεῖο Προφορικῆς παράδοσης
Καππαδοκία, χωριὸ Ἑνεχίλ
(Φάκελλος 230)

1. Πρώτη πηγή τους φέρεται ἀπὸ τοὺς πληροφορητές μας ἡ Ρωσία.